

A 3° B 4° C 5° D 6° E 7°

AGENDA RUIMTE VOOR DE STAD

R U I M
T E V O
O R D E
S T A D

Den Haag, september 2016

Den Haag

Gemeente Den Haag

Postbus 126 00, 2500 DL Den Haag
www.denhaag.nl / telnr: 14070

info@ruimtevoordestad.nl
www.ruimtevoordestad.nl

www.twitter.com/AgendaRuimteDH
www.nl.linkedin.com/in/agenda-ruimte-voor-de-stad
www.flickr.com/people/ruimtevoordestad

Versie 09 september 2016

- ◆ 01. **Inleiding**
- ◆ 02. **Den Haag, stad in transitie**
- ◆ 03. **Continuïteit en vernieuwing**
  - Principes voor stedelijke ontwikkeling
  - Investeren in een cultuur van samen stadmaken
  - Rust en reuring
- ◆ 04. **Oogst stadsdeelverkenningen**
- ◆ 05. **Hoofdpogaven**
  - Ruimte voor de buitenruimte
  - Ruimte voor stedelijk wonen
  - Ruimte voor (nieuwe) economie en toerisme
  - Ruimte voor duurzame mobiliteit
  - Ruimte voor energietransitie en klimaatadaptatie
- ◆ 06. **Regionale positionering**
  - Drie regionale schaalniveau's
  - Regionale kansenkaarten
- ◆ 07. **Verkenning deelgebieden en fasering in de tijd**
  - Hart van Den Haag
  - Central Innovation District
  - Stedelijke kust
  - Zuidwestflank
  - Omgeving Prins Clausplein
  - Globale fasering
- ◆ 08. **Actie-agenda**
  - Aan de slag met gebiedsontwikkeling
  - Samen stadmaken
  - Beleidsvernieuwingen

01 INLEIDING

RUIMTE VOOR DE STAD

Den Haag is volop in beweging; de stad is in trek. De economie verandert en de stad groeit de komende jaren met meer dan 4.000 nieuwe inwoners per jaar. Burgers en bedrijven stellen hoge eisen aan de kwaliteit van leven en aan de leefomgeving in de stad. Duurzaamheid wordt steeds meer standaard en technologische vernieuwingen beïnvloeden ons leven ingrijpend. Al die ontwikkelingen hebben ruimtelijke gevolgen in de stad. Zeker in een stad als Den Haag, waar de ruimte schaars is. Om te bepalen wat die ruimtelijke gevolgen zijn en hoe we daar de komende jaren zorgvuldig mee om kunnen gaan, presenteert het college van burgemeester en wethouders deze Agenda Ruimte voor de Stad.

Beleidsvernieuwing, samenwerking en concrete acties

De Agenda Ruimte voor de Stad is een nieuwe onderlegger voor het ruimtelijk beleid van de gemeente. Deze agenda heeft verschillende functies:

- Het brengt trends, kwesties en toekomstperspectieven wat betreft de ontwikkeling van de stad in beeld
- Het vormt de basis voor beleidsvernieuwing in ruimtelijke beleidsvelden en geeft de ruimtelijke kaders voor sectorale beleidsvelden
- Het is een onderlegger voor een omgevingsvisie die het college in het kader van de nieuwe omgevingswet zal opstellen
- Het vormt de onderlegger voor het ontwikkelen en beoordelen van nieuwe ruimtelijke plannen

- Het geeft uiting aan hoe de gemeente met de stad samen aan de ruimtelijke ontwikkeling van Den Haag wil werken

Veranderend regionaal speelveld

Met deze agenda positioneert Den Haag zich in een veranderend regionaal speelveld. Het college zoekt de samenwerking rond urgente opgaven. Denk daarbij aan het versterken de regionale kennis Leiden-Den Haag-Delft-Rotterdam, een afgestemd regionaal woningbouwprogramma en het beter verbinden van toplocaties in de Randstadmetropool. Per opgave worden passende samenwerkingspartners gezocht.

Samen stadmaken

Deze agenda is in co-creatie met stakeholders en bewoners in de stad ontwikkeld. Door het proces zo in te richten versterkt het college de opkomende cultuur van samen stadmaken. In hoofdstuk 3 is dit proces nader toegelicht. De voorliggende agenda bevat richtinggevende keuzes van het college, die helderheid en openheid geven om het proces van samen stadmaken voort te zetten.

Samenhang met andere agenda's en beleidstrajecten

De agenda sluit aan bij recente beleidsdocumenten als de agenda's Stedelijke economie en Kenniseconomie en de Agenda Groen voor de Stad. De inhoud van de agenda is daarnaast afgestemd met parallel lopende beleidstrajecten. Dit betreft onder andere: Agenda sociaal domein, Woonvisie, Roadmap Next Economy en Regionaal Investeringsprogramma. Er kunnen accentverschillen tussen deze agenda's zitten.

De Agenda Ruimte voor de Stad richt zich op de ruimtelijke randvoorwaarden voor gewenste ontwikkelingen.

Een adaptieve agenda

De Agenda Ruimte voor de Stad heeft als tijdshorizon 2040. De agenda moet daarom een 'adaptieve' agenda zijn. De richting staat vast, maar de weg er naar toe voegt zich naar de omstandigheden. Dit betekent dat we niet werken met een blauwdruk, maar met richtinggevende principes en keuzes op hoofdlijnen. De kaartbeelden zijn duidelijk waar mogelijk en indicatief als er nog speelruimte nodig is. Tegelijkertijd wil het college ook op korte termijn concrete stappen zetten. De inhoudelijke opgaven op het gebied van wonen en werken, buitenruimte en groen, mobiliteit en duurzame ontwikkeling, vragen om actie. Ambities met co-creatie en samen stadmaken maken dat tot een uitdagende opgave.

Leeswijzer

De agenda begint met een hoofdstuk over de transitie-opgaven die Den Haag op zich af ziet komen als we kijken naar de lange termijn. In hoofdstuk 3 geeft het college aan hoe ze met principes voor stedelijke ontwikkeling de juiste balans zoekt tussen continuïteit en vernieuwing. Hoofdstuk 4 bevat de bouwstenen die uit de stadsdeelverkenningen zijn gehaald. Hoofdstuk 5 beschrijft de thematische hoofdpogaven. Hoofdstuk 6 geeft de inzet van Den Haag weer op verschillende regionale schaalniveaus. In hoofdstuk 7 wordt ingezoomd op vijf deelgebieden en wordt een inzicht geboden in welke tijdsperiode welke ontwikkeling verwacht wordt. Het document eindigt met hoofdstuk 8 waarin het college aangeeft tot welke acties deze agenda leidt.

“ZORG DAT ER EEN **ROUTEKAART** KOMT WAARDOOR INITIATIEFNEMERS MEER HELDERHEID KRIJGEN OVER MOGELIJKHEDEN IN DE STAD EN DE DAARBIJ TE NEMEN STAPPEN. OOK ZOU HET GOED ZIJN OM WORKSHOPS '**EERSTE HULP BIJ STADMAKEN**' TE GAAN GEVEN. DIT KAN ERVOOR ZORGEN DAT TOT NU TOE ONDERVERTEGENWOORDIGDE INWONERS OOK INITIATIEVEN GAAN ONTWIKKELEN.

“

- SHAKIRA VAN STEENIS

02 DEN HAAG STAD IN TRANSITIE

Den Haag is in transitie. De stad groeit de komende jaren met meer dan 4.000 inwoners per jaar. De economische structuur van de stad verandert ingrijpend, de werkgelegenheid krimpt in traditionele sectoren als banken, verzekeraars en administratieve taken van de overheid. Nieuwe werkgelegenheid dient zich aan rond bestuur, recht, security (zakelijke diensten), toerisme, vermaak en zorg. De rol van de overheid verandert fundamenteel.

De inzet van het college is om richting te geven aan de transitie van Den Haag. Richting geven door voort te bouwen op het collegeprogramma en op drie domeinen coherente strategische agenda's te formuleren, waaronder de Agenda Ruimte voor de Stad. Concreet wordt ingezet op samenhangende pakketten van maatregelen en investeringen, voor het Central Innovation District (CID), Schaalsprong OV, Aantrekkelijke kust, Next generation stadswijken en Vitaal Gezond Langer Thuis Wonen.

Transitie-opgaven Den Haag

Den Haag ziet vier transitie-opgaven op zich afkomen:

1. Nieuwe economie
2. Veerkrachtige samenleving
3. Slimme stadsontwikkeling
4. Organiserend vermogen

Deze transitie opgaven zijn gekoppeld aan een analyse van trends en ontwikkelingen. Deze heeft Platform 31 beschreven in het achtergronddocument Agenda Ruimte voor de Stad.

1. Nieuwe economie

Er is een wereldwijde transitie gaande naar een nieuwe economie, een economie die gebaseerd is op een doorgaande digitalisering, horizontale netwerken, herwinbare energie en circulaire processen. Den Haag, Rotterdam en de MRDH ontwikkelen een Roadmap Next Economy om als regio in te spelen op deze transitie. Mede in het licht van deze opkomende nieuwe economie verandert de identiteit en de economische structuur van Den Haag. Den Haag ontwikkelt zich als kennisstad rond de thema's vrede, recht, security en impact economy. Dat zijn de thema's, waarin Den Haag zich onderscheidt in de groeiende internationale kenniseconomie. Het internationale toerisme is ook een groeimarkt die kansen biedt voor Den Haag. Tegelijkertijd verandert ook de verzorgende economie. Het internetwinkelen zet door en robots maken hun entree in de zorg. Ook de functie van stadscentra verandert: meer nadruk op cultuur, toerisme en vermaak. Deze ontwikkelingen bieden zowel kansen als bedreigingen en stellen nieuwe eisen aan de ruimtelijke inrichting van de stad.

2. Veerkrachtige samenleving

De veranderingen in de economische structuur vragen om een veerkrachtige samenleving. Van mensen wordt steeds meer samenredzaamheid en ondernemerschap verwacht. Daarvoor zijn vaardigheden nodig, die soms nog onvoldoende ontwikkeld zijn. Adaptieve onderwijsprogramma's en sociaal ondernemerschap worden steeds belangrijker, zeker in Den Haag waar grote sociaal-economische verschillen zijn en grote groepen kwetsbaar zijn. Het zoekproces voor de gemeente Den Haag is om enerzijds los te laten en ruimte te geven aan inno-

vaties die de zelf- en samenredzaamheid van burgers ondersteunen. Terwijl anderzijds de maatschappelijke en financiële risico's toenemen en er een groep kwetsbaren blijft, die ondersteund moet blijven worden.

Afb: Internationaal Gerechtshof

3. Slimme stadsontwikkeling

Er is een transitie gaande in de manier hoe succesvolle steden zich ontwikkelen: van verdunnen en uitdijen naar slim verdichten en verduurzamen. Het verdienmodel van uitbreidingswijken en de ontwikkeling van kantoorlocaties was lang een belangrijke drijfveer achter de stedelijke ontwikkeling. Dit verdienmodel hapert. Tegelijkertijd ontstaan er kansen door technologische ontwikkelingen en nieuwe samenwerkingsvormen. Slimme stadsontwikkeling vraagt om innovaties op verschillende gebieden: vraaggericht bouwen met directe betrokkenheid van de eindgebruiker, financiering van de gebiedsontwikkeling (mede door het wegvallen van ISV-budgetten van het Rijk),

“
IK GUN IEDEREEN
MIJN UITZICHT “

- ANDRE MEIRESONNE

---

verduurzaming van de bestaande voorraad, verduurzaming van de mobiliteit, hergebruik van bestaand vastgoed en het realiseren van toekomstbestendige wijken. Bij slimme stadsontwikkeling hoort ook slimme infrastructuur, met name voor regionaal OV, digitale infrastructuur en energie-infrastructuur.

4. Organiserend vermogen

De rol van overheden en hun verhouding met burgers verandert of zou moeten veranderen in samenhang met bovenstaande transitie-opgaven. Enerzijds betreden steeds meer sociaal ondernemers het publieke domein ondersteund door digitale media, anderzijds dichten overheden burgers een steeds meer zelf- en samenredzame rol toe. Participerende burgers doen actief mee in transitieprocessen. Een deel van de bevolking lijkt juist af te haken, waardoor het gevoel van tweedeling in de samenleving groeit. Tegelijkertijd wint het schaalniveau van de metropoolregio aan belang. Dit alles vraagt om nieuw organiserend vermogen met een intensievere wisselwerking tussen bestuur, stakeholders en burgers. Den Haag geeft met Haagse Kracht al uiting aan deze beweging. Het ontwikkelproces van deze agenda is door het college ingezet als middel om te werken aan een cultuur van samen stadmaken (zie ook hoofdstuk 3). Tegelijkertijd is de gemeente zich bewust van haar specifieke verantwoordelijkheden. Samen stadmaken in tijden van transitie vergt ook publiek leiderschap.

Ruimtelijke agenda in het licht van integrale transitie-opgaven

De Agenda Ruimte voor de Stad moet nadrukkelijk in het perspectief van deze integrale transitie-opgaven gezien worden. Deze transitie-opgaven vragen sturing. Soms is het nodig om vernieuwingsprocessen te versnellen. Soms is het nodig om juist rust te creëren en het bestaande te onderhouden. Daarom bevat deze agenda een hoofdstuk over continuïteit en vernieuwing, waarin het college toelicht hoe ze uiting wil geven aan een nieuwe manier van werken en tegelijkertijd waakt voor bestaande waarden en continuïteit. Daarvoor zal kort worden ingegaan op de ontwikkeling van de Haagse stadsplanning in historische perspectief.

“

MEER LAAGDREMPELIGE PLAATSEN
IN DE STAD VOOR ONTMOETING EN
VRIJETIJDSEBESTEDING, ZOALS HET
VADERCENTRUM WAAR MENSEN
VANUIT VELE VERSCHILLENDE
CULTUREN GRAAG BIJ ELKAAR
KOMEN “

- BILAL SAHIN

Haagse stadsplanning in historisch perspectief

Het helpt om de huidige opgaven van stadsherstel en verdichting te plaatsen in een historisch perspectief van de Haagse stadsplanning. Voor de ruimtelijke ontwikkeling van Den Haag in de afgelopen honderd jaar zijn twee plannen cruciaal geweest: het Plan tot uitbreiding van 's-Gravenhage uit 1908 en het Structuurplan Groot 's-Gravenhage uit 1948.

Evenwichtig plan met tijdloze kwaliteiten

Het eerste plan is van Berlage. Het plan bevatte een stadsuitbreiding die de structuur van de strandwallen in de regio volgde: mooie nieuwe woonwijken op het zand evenwijdig aan de kust. Een evenwichtig plan met aan de ene kant lange zichtassen en weidse pleinen met nieuwe, monumentale gebouwen en aan de andere kant op buurtniveau besloten pleintjes en afwisselend rechte en diagonale straatjes. Berlage realiseerde cruciale ruimtelijke doorbraken in de stedelijke structuur bij het Buitenhof en in Scheveningen Dorp. Het is een uitdaging om voort te bouwen op deze gerealiseerde kwaliteiten en tegelijkertijd in te spelen op nieuwe ontwikkelingen en veranderende ruimtevrage.

Gridstructuur en kaalslag

Ook Dudok, de maker van het plan uit 1948, volgde de strandwallenstructuur. Hij voorzag een omvangrijke stadsuitbreiding, onder meer in Den Haag Zuidwest en een schaalvergroting naar de regio. Daarbij werd het centrum uiteengelegd in verschillende gebieden: het bestuurscentrum bij Centraal Station en het congrescentrum bij Zorgvliet. Het plan van Dudok heeft de basis gelegd voor de kenmerkende gridstructuur van Den Haag. Het plan heeft veel kwaliteiten opgeleverd, maar in de jaren zeventig en tachtig is er mede op basis van dit plan ook veel schade aan de stad toegebracht. Het was de tijd dat er een leegloop van de stad plaatsvond. De middenklasse trok massaal naar de groeikernen in de regio, met name naar Zoetermeer. Tegelijkertijd vond er een kaalslag plaats in het centrum. Er werden brede wegen met viaducten naar een door het centrum aangelegd, zoals het Prins Bernhardviaduct en het Schenkviaduct en vervallen buurten werden gesloopt.

Afb: Dudok aan het werk

Stadsherstel

In de jaren tachtig ontstond een tegenbeweging die de waarde van de bestaande stad wilde herstellen. Hier kwam de stadsvernieuwing uit voort. Vanaf de jaren negentig is met succes gebouwd aan het herstel van het centrum met onder meer de bouw van het stadhuis, de tramtunnel onder de Grote Marktstraat, de Koningstunnel en Den Haag Nieuw Centraal en Den Haag Nieuw Centrum (Beatrixkwartier e.o.). In de Structuurvisie Wéreldstad aan Zee uit 2005 is de strategische keuze gemaakt voor binnenstedelijke verdichting.

Verdichting en herstel stedelijk weefsel

De komende periode blijft binnenstedelijke verdichting en herstel van het stedelijk weefsel een grote opgave. Met de ontwikkeling van het Spuikwartier wordt een belangrijke volgende grote stap gezet. De Agenda Ruimte voor de Stad geeft aanzetten voor vervolgstappen voortbouwend op successtappen uit het verleden. De behoefte aan stedelijk en centrum stedelijk wonen en werken enerzijds en de veroudering van delen van de stadsvernieuwing uit de jaren zeventig en tachtig anderzijds, maken het urgent om voortvarend aan de slag te gaan met stadsherstel, interactiemilieu's en versterking van de stadswijken in en om het centrum. Bij deze fase in de stadsontwikkeling horen, naast kleinschalige verdichting ook investeringen in de OV-infrastructuur en het beter inpassen of onder de grond brengen van auto-infrastructuur. Met markante gebouwen, die ook op de begane grond goed zijn ingepast, bouwt Den Haag verder aan een indrukwekkende skyline.

Afb: Impressie Turfmarkt/Spuikwartier

03 CONTINUÏTEIT EN VERNIEUWING

Hoe de stad wordt beheerd en ontwikkeld zal anders zijn dan vroeger. De transitie-opgaven vragen om een andere aanpak. Zo zijn grote, langjarige gebiedsontwikkelingen in handen van één partij of consortium minder aan de orde. Daarvoor in de plaats komen een grotere diversiteit aan initiatiefnemers en manieren van ontwikkelingsgericht beheer. In deze context veranderen ook de rollen van verschillende actoren zoals initiatiefnemers, corporaties, beleggers, ontwikkelaars en de gemeente.

Tegelijkertijd is er behoefte aan continuïteit. Juist in een stad in transitie is er de behoefte aan herkenbare identiteiten en aan een herwaardering van historische verhalen en daaraan gekoppelde plekken. Het college hecht ook aan continuïteit in beleid. Niet alles hoeft om de vier jaar anders. Sommige opgaven vergen een lange adem. Er is dus een evenwicht nodig tussen continuïteit en vernieuwing.

Principes voor stedelijke ontwikkeling

Tegen deze achtergrond formuleert het college een aantal principes voor stedelijke ontwikkeling waarmee richting gegeven wordt aan de vernieuwing en tegelijkertijd voldoende continuïteit gewaarborgd wordt. De rode draad in deze principes is dat kwaliteit belangrijker is dan kwantiteit. Het gaat dan zowel om de kwaliteit van het proces, om ruimtelijke kwaliteit als om de integrale samenhang met sociaal-maatschappelijke opgaven. Deze principes vormen een doorvertaling van de eerder geformuleerde principes in de discussienota "Waar is ruimte voor de stad?". Daarna wordt dieper ingegaan op hoe het college met de Agenda Ruimte voor de Stad invulling geeft aan het stadmaken en hoe het college streeft naar een balans tussen rust en reuring in de stad.

- **We werken samen vanuit de energie in de stad**

Mensen maken de stad. De gemeente ondersteunt waardevolle initiatieven van bewoners, stadmakers en ondernemers en bevordert onderlinge afstemming. De gemeente zet in op alliantievorming met stakeholders en zet haar kennis en kunde in om initiatieven verder te helpen. Verderop in dit hoofdstuk wordt onder het kopje "Samen stadmaken" aangegeven hoe het college met het traject agenda Ruimte voor de Stad bijdraagt aan dit perspectief.

- **We maken slim gebruik van de bestaande ruimte in de stad**

Slim ruimtegebruik in de stad is nodig voor een duurzame stedelijke ontwikkeling. Door werk met werk te maken, door slimme combinaties van stedelijke functies en door innovatieve vormen van bouwen mogelijk te maken, kan veel ruimte gewonnen worden. Daardoor kunnen we de belangrijkste ruimtelijke opgaven in de stad zelf oplossen. Slim ruimtegebruik betekent ook dat zal worden gekeken naar het ondergronds brengen van infrastructuur en naar de mogelijkheden om te schuiven met functies. Het kan nodig zijn om bedrijven of voorzieningen, die nu veel ruimte innemen, te verplaatsen om daarmee een intensiever ruimtegebruik mogelijk te maken. In hoofdstuk 4 "Oogst stadsdeelverkenningen" komen enkele ideeën voor slim ruimtegebruik terug.

- **We werken vanuit bestaande kwaliteiten en cultuur-historisch bewustzijn**

Bestaande kwaliteiten en cultuurhistorisch bewustzijn vormen ankerpunten voor nieuwe ontwikkelingen. De identiteit van Den Haag wordt mede bepaald door de aanwezige groene en architectonische kwaliteiten. Den Haag kent veel monumenten en beschermde stadsgezichten en monumentaal groen. De

gemeente zet in op het benutten van kennis van de historisch gegroeide structuren om het gesprek te voeren over de kansen voor zowel behoud als ontwikkeling.

- **We bevorderen diversiteit en ontmoeting in de stad**

Den Haag wordt gekenmerkt door een grote culturele en ruimtelijke diversiteit. De gemeente omarmt deze diversiteit. Sterker nog, de gemeente zet in op versterken van de diversiteit, want die is cruciaal voor een attractieve stad. Denk daarbij aan de diversiteit in voorzieningen, woningtypes en bedrijfsruimten. Ook zet de gemeente in op een inrichting en programmering van de buitenruimte, die gebruik door verschillende bevolkingsgroepen mogelijk maakt en ontmoeting bevordert.

- **We acteren op verschillende schaalniveaus**

Activiteiten van bewoners en bedrijven volgen zelden bestuurlijke grenzen. De attractiviteit van Den Haag wordt mede bepaald door de agglomeratiekracht van het stedelijk netwerk waar Den Haag onderdeel van uitmaakt. Redeneren vanuit verschillend schaalniveaus betekent dat de positionering van Haagse gebieden, zoals het centrum en de stedelijke kust, ook vanuit de betekenis in dit grotere geheel gezien wordt en dat Den Haag regionale allianties opzoekt. Er worden drie regionale schaalniveaus onderscheiden, zie hoofdstuk 6 "Regionale profilering".

- **We investeren in nieuwe ruimtelijke structuren**

Ruimtelijke structuren zijn de dragers van de ontwikkeling van de stad. Denk aan lanen, pleinen, parken, grachten, boulevards en stations. Gezien de transitie-opgaven zijn investeringen in nieuwe ruimtelijke structuren nodig om de groei van de stad op een duurzame manier mogelijk te maken, om sociaal inclusief te zijn en om economische vernieuwing met nieuwe

werkgelegenheid mogelijk te maken. Bij het maken van dergelijke investeringskeuzes speelt het lange termijn perspectief een belangrijke rol.

- **We geven richting en bieden ruimte**

Met de Agenda Ruimte voor de Stad wordt een spreekwoordelijke stip op de horizon gezet. Het college geeft aan welke opgaven er op de stad afkomen en geeft richting aan de ruimtelijke ontwikkeling van de stad. Tegelijkertijd biedt deze agenda juist veel ruimte. Ruimte voor initiatieven, ruimte voor experimenten en ruimte voor onverwachte ontwikkelingen. Flexibel bestemmen en het mogelijk maken van tijdelijk gebruik zijn daarbij essentieel.

- **We investeren in een sociaal inclusieve stad**

De inclusieve stad staat voor een stad waarin instellingen, betrokken ondernemers en bewoners zich samen met de gemeente inzetten voor het vergroten van leefkwaliteit en ontwikkelkansen van alle stadsgenoten, ook de kwetsbare. Denk aan ouderen, mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt en vluchtelingen. Ruimtelijk gaat het dan bijvoorbeeld om voldoende betaalbare huisvesting en de inrichting en programmering van de buitenruimte. Maar ook om het beter ontsluiten van de regionale arbeidsmarkt en een betere doorstroming op de woningmarkt. Qua woningmarktontwikkeling is extra aandacht nodig voor woonmilieus voor studenten en young professionals.

- **We investeren in economische vitaliteit en duurzame groei**

De ontwikkeling van de economie en groei van werkgelegenheid zijn tot speerpunt benoemd. Het gaat daarbij zowel om het versterken van een internationaal opererende kenniseconomie, om het versterken van de stedelijke economie, als om het aan het werk krijgen van specifieke doelgroepen, zoals jongeren. Daarbij wordt gestreefd naar een duurzame groei, inspelend op de next economy. Ruimtelijke investeringen moeten zoveel mogelijk bijdragen aan deze collegeprioriteit.

Samen stadmaken

In Agenda Ruimte voor de Stad komen bottom-up stadmaken een top-down-planning samen. De samenleving verandert. Steeds meer mensen voelen zich verantwoordelijk voor publieke opgaven in de stad. Ze hebben in toenemende mate de kennis en het organisatievermogen om invloed uit te oefenen op ontwikkelingen in hun omgeving. Veel bewoners en ondernemers willen een bijdrage leveren aan het aantrekkelijker, duurzamer en/of inclusiever maken van hun stad. De gemeente Den Haag juicht deze bottom-up beweging toe en investeert in een cultuur van samen stadmaken.

Het schema hiernaast laat zien hoe de gemeente invulling geeft aan het samen stadmaken. Dit gebeurt langs vier sporen. Met het maken van de Agenda Ruimte voor de Stad heeft het college hier concreet uiting aan gegeven. Dit wordt per spoor toegelicht.

- **Ruimte bieden voor initiatieven**

Een initiatievenmakelaar is aangesteld om kansrijke bottom-up initiatieven op te halen, deze waar mogelijk verder te helpen en te verkennen wat de gemeente kan doen om ruimte te bieden aan initiatieven en de wisselwerking met stedelijke opgaven te verbeteren. Daarnaast is er een Haags Initiatieven Team (het HIT). Hier kunnen plannen snel op hun haalbaarheid getoetst worden. Ook zijn er kantorenloosden en een broedplaatsmakelaar, die kansrijke initiatieven verder helpen.

- **Co-creatie voorstellen**

In de co-creatie van voorstellen voor de inhoud van Agenda Ruimte voor de Stad zijn verschillende ontwikkelingen belangrijk geweest. Aan Haagse ontwerpteams is gevraagd om samen met gebiedscoalities per stadsdeel identiteiten en intensiveringskansen voor elk stadsdeel te ontwikkelen. Een Haags stedenbouwkundig bureau heeft op basis van deze stadsdeelverkenningen een publicatie gemaakt met bouwstenen voor Agenda Ruimte voor de stad. Daarnaast zijn er diverse workshops georganiseerd waarin partijen gezamenlijk voorstellen voor Agenda Ruimte van de Stad hebben ontwikkeld.

Afb: Werkatelier in de Torenstraat

- **Stadsdebatten over de toekomst van de stad**

Platform Stad organiseert sinds 2016 stadsdebatten. Daarnaast zijn in het kader van Agenda Ruimte voor de Stad ook breed opgezette bijeenkomsten georganiseerd om het gesprek te voeren over welke keuzes nodig zijn voor de toekomst van de stad.

- **Stakeholdersgesprekken**

Met diverse stakeholders, zoals ondernemersverenigingen, Haagse belangenorganisaties en met andere overheden, zoals buurgemeenten, het Hoogheemraadschap, de provincie en de MRDH worden gesprekken gevoerd over gezamenlijke opgaven, wenselijke keuzes en samenwerkingsmogelijkheden in het kader van Agenda Ruimte voor de Stad.

Overzicht bijeenkomsten

Gekoppeld aan deze verschillende vormen van samen stadmaken zijn veel verschillende bijeenkomsten georganiseerd. In het overzicht van de bijeenkomsten achter in dit boekje is per bijeenkomst inzichtelijk gemaakt om welke vorm van samen stadmaken het ging, hoe groot de bijeenkomst was en om welke deelnemersgroep het ging. Er zullen nog meer bijeenkomsten volgen. Sterker nog, het is juist de bedoeling dat na

het vaststellen van de agenda, het werken aan een cultuur van samen stadmaken doorgaat. Daarbij gaat het zowel om het faciliteren van initiatieven, de co-creatie van plannen en om de gesprekken met stakeholders, zie hoofdstuk 8: "Actie-agenda".

Publiek leiderschap

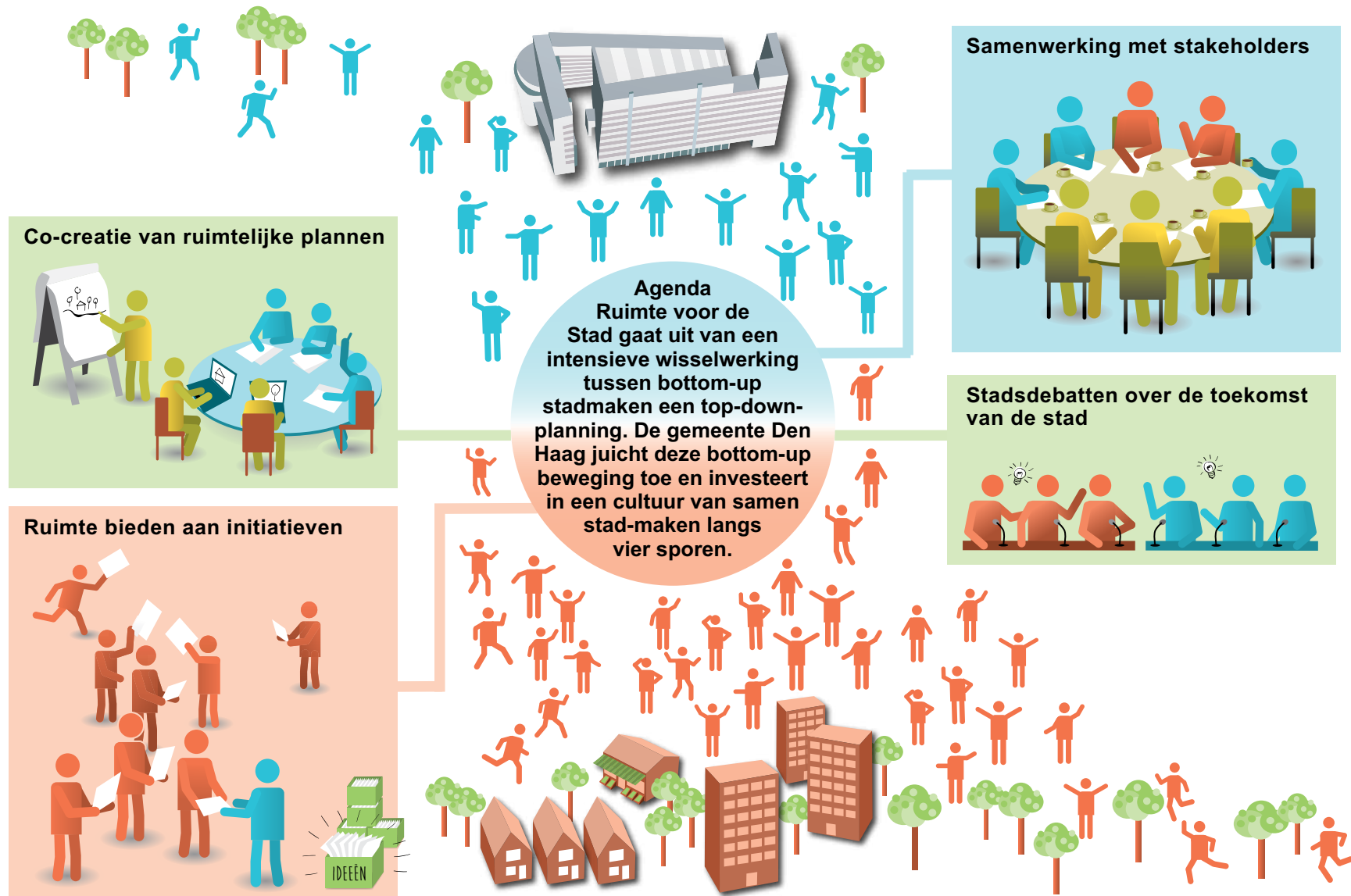
Het samen stadmaken vergt tegelijkertijd publiek leiderschap. Bestuurders moeten keuzes maken over de afweging van belangen en publieke investeringen. Het college maakt met de Agenda Ruimte voor de Stad een aantal hoofdkeuzes. De stadsdeelverkenningen en gesprekken en debatten in het kader van deze agenda waren hier belangrijke input voor. Toch zal niet iedereen het met alle keuzes van het college eens zijn. Ook in de toekomst zal publiek leiderschap nodig zijn om het samen stadmaken te laten functioneren.

Rust en reuring

Het college kiest voor een duidelijk onderscheid tussen rust en reuring. We onderscheiden delen van de stad waar het accent ligt op bestaande woonkwaliteiten en waar we kunnen volstaan met stadsherstel en optimalisatie en delen van de stad waar kansen liggen voor versterken van de stedelijke dynamiek en voor verdichting. Deze kansen doen zich globaal voor in de Centrale Zone van Scheveningen tot en met de Binckhorst en rondom een aantal knooppunten van voorzieningen en OV. Ook in de Vlietzone en rond het Prins Clausplein worden op lange termijn kansen voor stedelijke dynamiek voorzien. De keuze voor deze gebieden wordt in hoofdstuk 7 "Verkenning Deelgebieden en fasering in de tijd" toegelicht. In de rest van de stad gaat er ruimtelijk minder veranderen. Daar ligt de focus op rust, goed beheer en het beter laten functioneren van het bestaande.

SAMEN STADMAKEN

04 OOGST STADSDEEL VERKENNINGEN

In de maanden februari en maart van 2016 hebben acht ontwerpteams in opdracht van de gemeente verkenningen gedaan naar de identiteiten en de intensiveringsmogelijkheden in de stadsdelen van Den Haag. Dit hebben ze gedaan in samenwerking met gebiedscoalities met ondernemers en bewoners uit het betreffende gebied. Dit heeft geleid tot een aantal inzichten, die deels landen in deze agenda en deels op een lager schaalniveau opgepakt moeten worden.

Vijf bouwstenen

Het stedenbouwkundig ontwerp bureau Posad heeft in opdracht van de gemeente de ontwerpverkenningen geanalyseerd. Dit heeft geleid tot een publicatie "Waar is ruimte in de stad? - Ontwerpend onderzoek, Stadsdeelverkenningen Den Haag 2040". Posad benoemt in deze publicatie vijf bouwstenen, die uit de stadsdeelverkenningen naar voren komen.

Meer experimenteren in de stad

Naast deze inhoudelijke bouwstenen is uit dit samenwerkingstraject een enthousiasme naar voren gekomen om samen te werken en kennis uit te wisselen als stadmakers en om meer te experimenteren in Den Haag. Experimenteren met alternatieve gebiedsontwikkeling, met tijdelijke programma's en met nieuwe technieken.

Een aantal inspirerende voorstellen en illustraties uit de stadsdeelverkenningen is in deze agenda opgenomen.

1. De sociaal inclusieve stad

Den Haag telt veel verschillende buurten en culturen. Deze diversiteit wordt gewaardeerd en gekoesterd. Het is van groot belang dat de stad toegankelijk blijft voor al deze verschillende groepen en culturen, dat ze elkaar niet uitsluiten maar juist elkaar de ruimte geven en van toegevoegde waarde kunnen zijn.

2. De groene stad

De stad heeft veel prachtig groen, benut dit beter en zet het in als drager voor de intensivering van de stad. Bestaande parken en lanen kunnen beter verbonden worden zodat er een groen netwerk ontstaat. Juist door verdichting zijn er meer investeringen te doen in de buitenruimte en het groen.

3. Nieuwe infrastructuur

Infrastructuur neemt veel ruimte in, maar is ook belangrijk als levensaders in de stad. We moeten anders kijken naar de inpassing en gebruik van infrastructuur in de stad. Nieuwe snelle openbaar vervoer verbindingen naar het strand biedt nieuwe kansen voor het verdichten van de stad. Hierdoor ontstaan er nieuwe kansen voor andersoortige buitenruimte, nieuwe typologieën, en betere verbindingen.

4. De compacte stad

Een intensivering biedt draagvlak voor het behouden van bestaande functies of voor het opzetten van nieuwe voorzieningen en programma. Een compacte stad is ook een voorwaarde voor stedelijke systemen als openbaar vervoer, voor het ontstaan van gespecialiseerde economische clusters en goed onderhouden buitenruimte.

5. De energie producerende wijk

Nederland loopt achter met haar klimaatdoelstellingen. Den Haag zou voorop moeten lopen met energie producerende wijken en goede voorbeeldprojecten.

“ WAT IK ZOU WILLEN ZIEN IN DE STAD
ZIJN GROENE TUINEN, WAARONDER RIVIE-
REN STROMEN. WAAR DADELS, DRUIVEN,
OLIJVEN EN POMMEGRANATEN GROEIEN EN
DIVERSE ANDERE SOORTEN FRUIT. WAAR
MEN EVEN LANGS KAN GAAN OM WAT TE
PLUKKEN. WAAR MEN EVEN KAN ZITTEN.
WAAR MEN EVEN KAN OVERDENKEN WAAR-
OM HET NIET OVERAL ZO IS. “

- SERFERAAZ ELAHI

DE NATUURLIJKE STAD CENTRUM

- Studentenkwartier Huygenspark, dynamisch hip gebied vol functies
- De groene loper/het Jaagpad, aaneengesloten groen/wandelstructuur
- Car sharing, slimme mobiliteit. Delen van auto's vermindert parkeerplekken
- Bitlock, publiek fietsenplan, verminderd overlast van zwerf fietsen
- Versterken van flaneer milieu, Zeeheldenbuurt
- Wonen boven winkels
- Groene verbindingen viaducter, Green highlines
- Overkluizing spooreplacement Centraal Station
- Lijn 11 naar de kust
- Daknatuur, 5e gevel
- Verdere ontwikkeling van het rondje grachten

MOBILITEIT

LEFGOZÂH SCHEVENINGEN

- Internationale Zone
- Technoloov bakens
- Smart city labs 'bakens' plekken waar kennis kan worden uitgewisseld
- Duurzaam vervoer
- 3 mixed use transport hub, internationale uitstraling en plek voor verdichting
- Park and ride, overstappen op duurzaam vervoer
- Kwaliteit, verscheidenheid en diversiteit aan wijken en buurtjes
- Verdichten, hoogbouw kust
- Verdichten haven
- Versterken en verbinden internationale identiteit
- Smart city labs; plekken waar kennis kan worden uitgewisseld
- Scheveningen weinig plek voor verdichting, slimme typologieën toepassen

ILLUSTRATIE HIGH LINE

Stadsdeel Centrum
De Natuurlijke stad

Uitgelicht voorstel:
*High-line Bernhard-
en/of Schenkviaduct
in het Centrum*

HUBS!

Stadsdeel Scheveningen
Lefgozâh

Uitgelicht voorstel:
*Toepassen en gebruik
van 'hubs'. Duurzame
bereikbaarheid
scheveningen*

**Stadsdeel
Segbroek**
The Hague Next

Uitgelicht voorstel:
Leefstraat in Segbroek

**Stadsdeel
Loosduinen**
Bureau Plint

Uitgelicht voorstel:
*Overkluizing
Lozerlaan in
Loosduinen*

GROEN

**THE HAGUE NEXT
SEGBROEK**

- Sociaal economisch en fysiek milieu versterken
- Verjonging, innovatie en vernieuwing
- Duurzame testen
- Netwerkplekken in de wijk, ZZP plekken
- Meer leef-, speel en verblijfstraten. Groene dooradering
- Winkelstraten als ruggengraat van de buurt
- Sociale diversiteit stimuleren
- Isoleren woningen
- Collectief energie opwekken (verminderen regelgeving)
- Deelauto's
- Groene routes naar de kust vormgeven
- Laagdrempelige financieringsmogelijkheden voor verduurzaming woningen
- Warmtenet voor laagtemperatuur verwarming
- Wijkcooperaties voor zorg
- Diversiteit aan woonvormen, stimuleren woon-carrière omgeving
- Optoppen, dakopbouw stimuleren

SOCIAAL

**BUREAU PLINT
LOOSDUINEN**

- Duurzaam bedrijventerrein Kerketuinen en Zichtenburg
- Werk, wonen mix op bedrijven terreinen
- Koopkracht verspreiden, nieuwe woonwijken koppelen aan centrum Loosduinen
- Pijpduin tweede badplaats Zee als leisure plek, business en rust. Toerisme als inkomstenbron
- Voedsel verbouwen, stadstuinbouw experimentzone
- Verbinden versterken stadsgroen
- Fietsrotonde
- Touristische fietspaden structuur
- Fietsnelwegen
- Uitbreiding OV systemen
- Verrommeld beeld centrum, terug naar historisch context Loosduinen
- Klimaatadaptatie, vergroten biodiversiteit
- Zorg binnenshuis organiseren, woonhotels en appartementen-complexen met zorgaanbod
- Versterk onafhankelijke 'dorpse' identiteit
- Ondertunneling Lozerlaan en Ockenburghlaan
- Aanpakken, 70-80 bebouwing
- Zilte landbouw bij de Zandmotor

SYNC+SEC+FUSE HAAGSE HOUT

- Central district in Be Zuiden hout west
- Energie produceren in woningen en voedsel productie
- Overdekte Utrechtse Baan, mixed use
- Deelhetsen en deelauto's, autoloos Haagse Hout
- Kantoorvilla's naar stadswoningen, werk aan huis
- Omvormen leegstaand vastgoed naar woningen (buitenlandse zaken)
- Laan van NOI als groen stadsboulevard
- De straat als park
- Botanische kas in het Haagse Bos
- Het haagse bos als central park
- Mixed use programs
- Forum Haagse Hout
- Participatory budgetting , right to bid
- Toekomst van de stad rust op inclusieve en sociale agenda
- Sterk economische clusters rondom OV-knopen
- Bereikbaarheid van banen, ook buiten Den Haag
- Kansen voor werkgelegenheid in zorgsector, dienstensector en mkb
- Het Prins Bernhardviaduct green high line van Den Haag

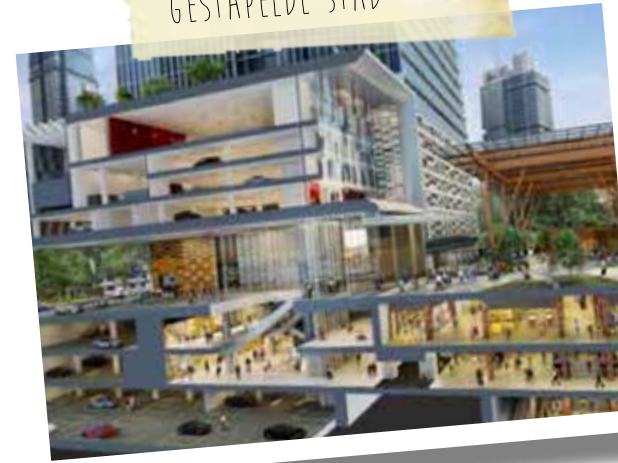
STARLING STRUCTURES, OPTREK LAAK

- Mitigeer werkloosheid in het gebied
- Kenniscluster Rac Hallen, maakhaven, Haagse Hogeschool, Fokker term. etc.
- Starterswijk, diversiteit aan woningen uitbreiden
- Circulaire economie Binckhorst
- Experiment locaties
- Extra park, missing link over binckhorstlaan
- Nieuwe water structuren
- Haagse Ramblas buitenruimte en extra OV routes
- Kansen om bedrijf te starten
- Laakhavens festival terrein
- Mix wonen en werken, diversiteit in de wijk
- Autoluw maken van gebieden, parkeerdruk verminderen
- Veel verdichtingsmogelijkheden , extra woonlaag op bestaande bebouwing
- Kennis cluster
- Mega verandering Megastores
- Generatiewijk
- intensivering op gebouwniveau
- Verduurzamen van de woningvoorraad

ENERGIE

MOBILITEIT

GESTAPELDE STAD

Stadsdeel Haagse Hout
Sync, Sec, Fuse

Uitgelicht voorstel:
Gestapelde stad
boven de Utrechtse Baan

BINCKHORSTPARK

Stadsdeel Laak
Starling structures,
OpTrek

Uitgelicht voorstel:
Binckhorstpark in
Laak

**Stadsdeel
escamp**
Urbanisten 57

Uitgelicht voorstel:
*Nieuwe woonvormen
in stadsdeel escamp*

**Stadsdeel
Leidschenveen-
Ypenburg**
Haagse makers

Uitgelicht voorstel:
*The Hague Hills
Leidschenveen-
Ypenburg*

URBANISTEN 57 ESCAMP

- Richten op verschillende leeftijden en culturen en de kwaliteiten hiervan
- Experiment met helofytenfilters en wadi's
- VVEs werken slecht
- Verbinden groen
- Hardloopondje inzetten op gezondheid in de buurt
- Groenstedelijk wonen
- Nieuwe tramroutes
- Waterroutes (Rotterdam taxi)
- 25% meer bomen, wildernis met hoge biodiversiteit
- Ondertunneling Lozerlaan
- P&R Locaties aan de rand van de stad
- Herstructurering (sloop- nieuwbouw) terugbouwen met 125%
- Optoppen woningen (vooroorlogs deel)
- Ecologisch bouwen, building with nature
- Klimaat neutraal en klimaatbestendigheid

INTENSIVEREN

HAAGSE MAKERS LEIDSCHENVEEN-YPENBURG

- Wonen, werken, recreëren kan verdichting volledig op zich nemen
- Onderzoeksgebied bedrijven regio aantrekken TNO. Etc.
- Future mobility, Zelf rijdende auto's
- High education level
- Mega structure, overkluizen van Prins Clausplein
- Vertical farming
- Recreatie op de campus
- Waterberging en duurzame oplossingen
- Biodiversiteit
- Gaat op zoek naar nieuwe uitdagingen
- Efficient ruimtegebruik snelwegen
- Verbinden van LV met YB
- Stad richt PC knooppunt en minder op de kust?
- Energie neutrale stadsuitbreiding

05 HOOFDOPGAVEN

RUIMTE VOOR DE STAD

De Agenda Ruimte voor de Stad benoemt vijf ruimtelijke hoofdgaven:

1. Ruimte voor de buitenruimte
2. Ruimte voor stedelijk wonen
3. Ruimte voor (nieuwe) economie en toerisme
4. Ruimte voor duurzame mobiliteit
5. Ruimte voor energietransitie en klimaatadaptatie

De vijf opgaven geven in samenhang richting aan de gewenste beleidsvernieuwing in het licht van de transitieopgaven en geven zicht op kansen voor gebiedsontwikkeling en versterking van ruimtelijke structuren.

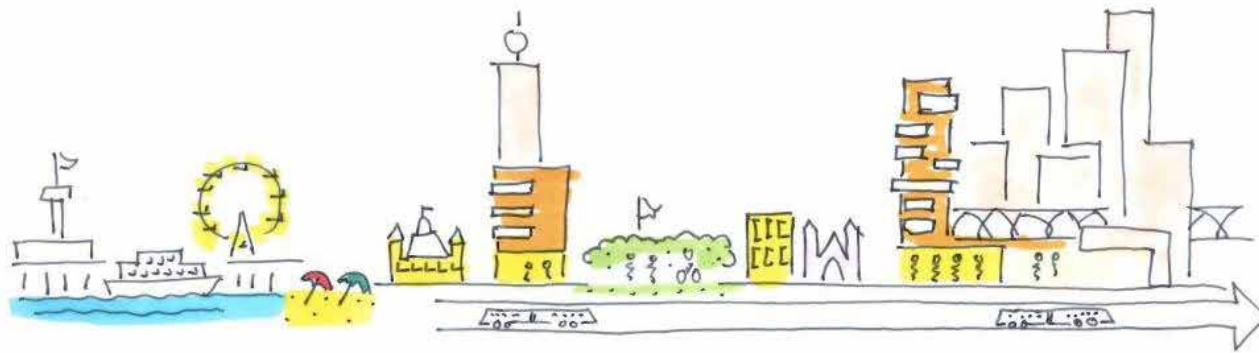
Deze hoofdgaven komen voort uit trendanalyses (Achtergronddocument Agenda Ruimte van de Stad van Platform31) en uit de stadsdeelverkenningen en gesprekken met stakeholders in de stad. De opgaven matchen sterk met de bouwstenen die Posad uit de stadsdeelverkenningen gehaald heeft. Een toevoeging ten opzichte van deze bouwstenen is de opgave rond (nieuwe) economie en toerisme. De bouwsteen sociaal inclusieve stad is niet als aparte opgave uitgewerkt omdat Agenda Ruimte voor de Stad een ruimtelijke agenda is. Wel komen elementen uit deze sociale bouwsteen terug in de opgaven rond wonen, economie en buitenruimte.

RUIMTE VOOR DE BUITENRUIMTE

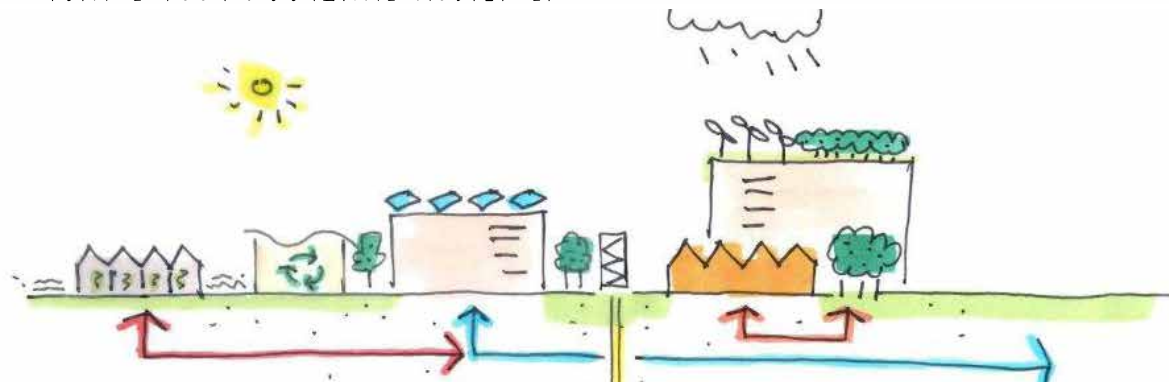
RUIMTE VOOR STEDELIJK WONEN

RUIMTE VOOR (NIEUWE) ECONOMIE EN TOERISME

RUIMTE VOOR DUURZAME MOBILITEIT

RUIMTE VOOR ENERGIETRANSITIE EN KLIMAATADAPTATIE

1. RUIMTE VOOR DE BUITENRUIMTE

Betekenis en belang van de buitenruimte

Den Haag is een groene stad, die haar aantrekkelijkheid als woonstad voor een groot deel te danken heeft aan de landschappelijke kwaliteiten. Naast de ligging aan de zee en de uitgestrekte duinen, zijn ook de grote aantallen landgoederen en het landschap dat diep de stad binnendringt, karakteristiek voor Den Haag. Hoe belangrijk de waarde van het groen wordt gevonden voor de toekomstige ontwikkeling van Den Haag bleek nadrukkelijk uit de stadsdeelverkenningen en gesprekken met bewoners. Tegelijkertijd zijn er in Den Haag ook wijken met weinig groen en op grote afstand van aantrekkelijke landschap. Het gaat dan vooral om wijken ten zuiden van het centrum. De kwaliteit van de buitenruimte is zowel belangrijk voor het sociaal functioneren van de stad als voor het economisch vestigingsklimaat. Denk bijvoorbeeld aan het functioneren van winkelstraten en de behoefte aan ontmoetingsplekken in de buitenruimte. Parallel aan de Agenda Ruimte voor de Stad is een Agenda Groen ontwikkeld, waarin de landschappelijke en vergroeningsopgaven zijn geagendeerd en de stedelijke groene hoofdstructuur is geactualiseerd.

Gebruik buitenruimte en ondergrond

Het gebruik en inrichting van de buitenruimte zal de komende decennia flink veranderen. Dit komt door veranderingen in de economie, de mobiliteit en verdichting in delen van de stad. De verwachting is dat de positie van de auto verandert en nieuwe ruimtevragen voor lopen, fietsen, OV, sport en spel nog nadrukkelijker een plek zullen vragen. Ook zal de ondergrond steeds intensiever gebruikt worden. Voor het versnellen van OV, voor parkeren, voor het beter inpassen van auto-infrastructuur, maar ook voor warmtenetwerken en digitale infrastructuur. Bij inrichting van de buitenruimte spelen gezondheidsdoelstellingen een steeds belangrijker rol. De gezonde stad is een opkomend thema. Het inzetten op fietsverbindingen en verbeteren van de gebruiksmogelijkheden van stadsparken, zijn daarbij belangrijk.

Huiskamer van de stad

Speciale aandacht vraagt de buitenruimte in het centrum van de stad. Deze fungeert in toenemende mate als huiskamer van de stad. Het programma de Kern Bijzonder is bedoeld om deze functie te versterken. De aanpak van stadsstraten maakt dat de aantrekkelijkheid van het centrum als wandelstad voor een groter gebied gaat gelden. Ook voor het CID geldt dat de buitenruimte anders moet worden ingericht en geprogrammeerd. Het doel is om dit gebied beter te laten functioneren als interactiemilieu, oftewel als een gebied waar toevallige ontmoetingen bijdragen aan kennisuitwisseling en innovaties. De hieraan gekoppelde opgaven worden beschreven in hoofdstuk 7, bij de deelgebieden Hart van Den Haag en CID.

Stadsparken en fietsverbindingen

Comfortabele fietsverbindingen door de stad en naar de regio worden steeds belangrijker. Deze tendens is gekoppeld aan de verdichting van de stad en het veranderend mobiliteitsgedrag, zie bij duurzame mobiliteit. Op regionaal niveau wordt er gewerkt aan een slowlanes netwerk, maar ook binnen de stad zijn radicalere keuzes nodig om fietsers de ruimte te geven die ze verdienen. Daarnaast zullen de stadsparken/landgoederen aan belang toenemen als gevolg van de verdichting in de bestaande stad, met name in het centrum en de wijken daaromheen. Een belangrijke eerste stap is om het huidige en het mogelijke gebruik van de stadsparken nader te onderzoeken. In de Binckhorst is een nieuw stadspark nodig en kansrijk, omdat er momenteel een tekort aan groen is in de omliggende wijken en omdat de ontwikkeling van de Binckhorst gebaat is bij een publieke voorziening die de identiteit van het gebied versterkt en die verschillende bevolkingsgroepen bij elkaar kan brengen.

Anders omgaan met parkeren in de stad

In samenhang met het toenemend belang van lopen, fietsen en openbaar vervoer, willen we in de toekomst anders omgaan met het parkeren in de stad. De gewenste kwaliteit van de buitenruimte wordt meer leidend voor het parkeerbeleid. Mogelijkheden om ondergronds te parkeren en te stallen moeten worden onderzocht. Vooral in het centrum en de vooroorlogse wijken zullen ondergrondse parkeervoorzieningen nodig zijn om de gewenste verdichting en vergroening mogelijk te maken. Bij de inrichting van de buitenruimte wordt prioriteit gegeven aan kwaliteit voor fietsers, voetgangers, OV en ontmoetingsruimte.

Versterken waternetwerk

De grachten en waterstructuren van Den Haag zijn verborgen kwaliteiten. Ze bieden aanknopingspunten voor vergroening, gebruik van de buitenruimte, vervoer over water en voor waterhuishoudkundige opgaven. Zo is het herstel en het benutten van lange waterlijnen richting het Westland en richting de kust kansrijk (Verversingskanaal, Loosduinsevaart, Trekvlief). Ook het aantrekkelijker inrichten van het 'jaagpad' rond het centrum, zoals geopperd in de stadsdeelverkenning centrum moet verder onderzocht worden. De kades van de grachten zijn de komende jaren toe aan vervanging. Het uitvoeren van de gewenste kwaliteitsslag zal gekoppeld worden aan deze technische vervangingsopgave.

RUIMTE VOOR DE BUITEN- RUIMTE

- Versterken waternetwerk
- Groen buiten de stad
- Stadsparken & Landgoederen
(vergroten gebruiksmogelijkheden & toegankelijkheid parken)
- Duinen
- Snelle comfortabele fietsverbindingen
- Toegang ontsluiting groen
- Vergroenen buitenruimte & eigenaarschap organiseren
- Verbinding groen
- Kansen voor nieuwe waterstructuur en watercapaciteit
- Optie wateruitlaat

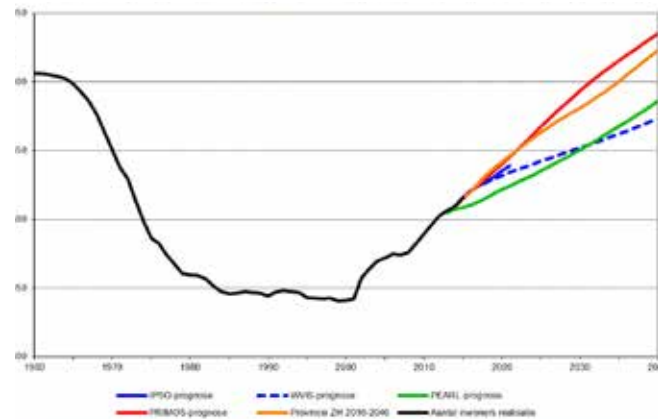
2. RUIMTE VOOR STEDELIJK WONEN

Groei van de stad

Wereldwijd trekt de bevolking naar grote aantrekkelijke steden. Ook in Nederland is de tendens zichtbaar, zie bijgaand kaartje. Hoeveel de stad Den Haag de komende 25 jaar precies zal groeien is moeilijk te voorspellen. Uit verschillende prognoses blijkt dat dat ongeveer 15% zal zijn. Met een flinke bandbreedte gaat het dan om ca. 50.000 – 80.000 inwoners. De komende tien jaar wordt een jaarlijkse groei van gemiddeld 4000 inwoners per jaar verwacht. Daarbij zal het aandeel eenpersoonshuishoudens flink toenemen. Dit komt vooral doordat Den Haag een relatief jonge bevolking heeft en tegelijkertijd mensen steeds ouder worden. De verwachting is dat al in 2030 de helft van de huishoudens in Den Haag uit één persoon bestaat.

De bevolkingsgroei bestond de afgelopen jaren voor een deel uit autonome groei (doordat er meer mensen geboren worden dan er doodgaan) en voor een deel uit instroom van buiten. Opvallend daarbij is dat er in Den Haag sprake is van een verlies van bevolking waar het binnenlandse migratie betreft. Meer Hagenaars en Hagenezen vertrekken uit de stad dan dat zich inwoners uit andere gemeenten in Den Haag vestigen. Dat (beperkte) verlies werd echter ruim gecompenseerd door buitenlandse migratie van studenten, arbeidsmigranten tot expats. Net als in het verleden zal Den Haag een aantrekkelijke stad zijn voor buitenlandse migranten, vanwege de economische kansen, de goedkope woningvoorraad en de reeds aanwezige immigranten. Dit brengt extra uitdagingen met zich mee op onder andere het gebied van onderwijs, integratie, arbeidsmarkt en woningen. Deze aantrekkingskracht en druk op de woningvoorraad is niet in alle wijken van Den Haag hetzelfde. Dit concentreert zich in de wijken rond de binnenstad.

Los van bovenstaande kenmerkt de Haagse samenleving zich door een differentiatie aan leefstijlen. Mensen onderscheiden zich in toenemende mate, niet zozeer door hun sociaal-economische positie, maar door hun activiteiten en consumptiegedrag. Dat vraagt om slim ruimtegebruik waarmee attractieve woon-, werk- en recreatieomgevingen kunnen worden gerealiseerd in de stad. Kleinschalige projecten, gericht op een bepaalde doelgroep doen het goed. Te vaak wordt nog gedacht in standaard oplossingen.

Afb: bevolkingsontwikkeling en groeiprognoses

Door meer ruimte voor experiment, functiemening, 'onbestemd' bouwen en tijdelijk gebruik, kan de stad aan attractiviteit winnen.

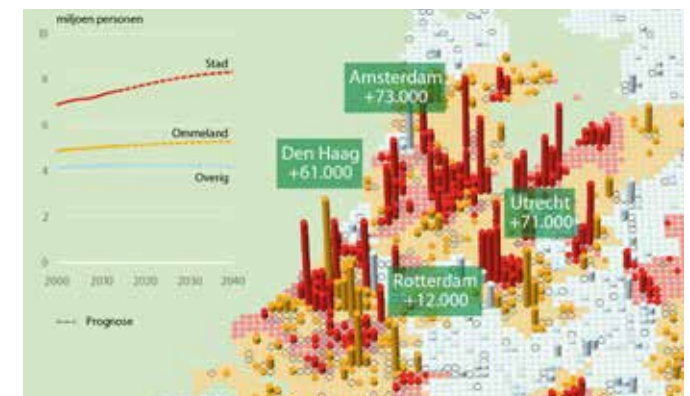
Transformatie leegstaande en leegkomende kantoren

Wat eerst als een probleem werd gezien, blijkt steeds meer een kans: leegstaande kantoren. De markt heeft kansen van het transformeren van kantoren naar wonen en hotels ontdekt. In 2014 en 2015 zijn meer dan 1.000 woningen gerealiseerd door transformatie. Hiermee neemt transformatie meer dan 1/3 voor haar rekening van de totale woningbouwproductie in de stad.

Er is in 2015 voor een volume van 93.000 m² vergunningen verleend voor kantorentransformatie initiatieven (inclusief sloop). En er is voor bijna 140.000 m² daadwerkelijk met transformatie ingrepen gestart, na vergunningverlening in eerdere jaren. Voor 2016 wordt zelfs meer dan 250.000 m² aanvragen verwacht. De komende jaren zal er dus nog flink getransformeerd worden. De verwachting is dat de transformatiemogelijkheden daarna weer afnemen en de vraag naar nieuwe kantoorruimte toeneemt. Leegstaande kantoren kunnen natuurlijk ook worden getransformeerd naar bedrijfsruimten voor start-ups, al dan niet in combinatie met wonen.

Den Haag focust op stedelijk en centrum-stedelijk wonen

Een aantrekkelijke woon- en leefomgeving is een belangrijke voorwaarde voor een economisch vitale en succesvolle stad. Den Haag heeft zich de afgelopen jaren ontwikkeld als een studentenstad, dit is een positieve tendens die aantrekkelijk is voor bedrijven en instellingen. De stad heeft hard gewerkt aan een compact stedelijk centrum waar veel samenkomt: wonen en werken, historie en nieuwbouw, ondernemerschap en cultuur. Zo ontstaat een bruisende smeltkroes. Tegelijkertijd biedt de stad een unieke leefomgeving dankzij de kust, duinen en parken. Het college van Den Haag wil deze kansen de komende jaren uitbouwen door ruimte te creëren voor stedelijk en centrum-stedelijk wonen. Hiermee worden doelgroepen aangetrokken (en vastgehouden) die de stad tot een vitale stad maken: studenten, starters, expats, stedelijke gezinnen en ondernemende middenklasse. Het gaat dan om compacte woonvormen in een stedelijke setting nabij concentraties van stedelijke voorzieningen en OV. Deze focus is een logische keuze gezien vanuit een analyse van ruimte voor wonen in de stad en vanuit een analyse van de regionale vraag. De regionale vraag kan voor ongeveer de helft gekarakteriseerd worden als (centrum)stedelijk. Den Haag heeft de beste kaarten om aan deze vraag te voldoen. Dit betekent dat de regionale nieuwbouwbehoefte aan groen-stedelijke milieus vooral buiten Den Haag gerealiseerd moet worden. Dit vraagt om balans op regionaal niveau en dus afspraken, zie hoofdstuk 6.

Afb: studie pbl, trek naar de stad

“
PARKEREN EN DE FIETS PAKKEN, IS
EEN UITGELEZEN KANS OM MEER VAN
SCHEVENINGEN TE ONTDEKKEN EN DE
VERKEERSDRUK IN HET KUSTGEBIED TE
VERLICHTEN. “

- JORICK BEIJER

Kwantitatieve woningbouw opgave

Den Haag moet nu aan de slag om voldoende ruimte op de woningmarkt te organiseren. De toenemende druk op de woningmarkt leidt tot prijsopdrijving. Dit is vooral voor de starters en woningzoekenden aan de onderkant van de woningmarkt problematisch. Gezien de groei van de bevolking en de ontwikkelingen op de woningmarkt zal de komende tien jaar een gemiddelde bouwproductie van ongeveer 2000 tot 2500 woningen per jaar nodig zijn. Zaken die de huidige druk op de woningmarkt vergroten zijn de uitgestelde woningvraag als gevolg van de crisis en het perspectief dat de rentestanden voorlopig laag blijven.

Het college wil voldoende planologische ruimte bieden om deze bouwproductie te kunnen realiseren. In de periode 2016 tot en met 2025 gaat het dan om een benodigde plancapaciteit van ongeveer 25.000 woningen. De huidige plancapaciteit van 18.000 woningen is daarvoor onvoldoende. Bovendien is slechts een deel van deze plancapaciteit hard (7.600 woningen). De ontwikkeling van het Norfolkterrein valt bijvoorbeeld onder harde planvoorraad. De zachte plancapaciteit omvat ongeveer 10.400 woningen. Een voorbeeld van een plan in deze categorie is de ontwikkeling van de Trekvlietzone in de Binckhorst.

Om voldoende planologische ruimte voor woningbouw voor de komende tien jaar te creëren is het volgende nodig:

- Tot uitvoering brengen harde plancapaciteit (7.600 woningen)
- Hard maken van de zachte plancapaciteit (10.400 woningen)

- Voorbereiden nieuwe plancapaciteit (ten minste 7.000 woningen) op basis van Agenda Ruimte voor de stad

De bouwopgave voor de periode na 2025 is minder zeker. Toch is het van belang ook voor deze periode perspectief op vergroten van de woningvoorraad te bieden. Tussen 2026 en 2040 moet rekening gehouden worden met nieuwbouwopgave van nog eens 25.000 woningen. Het college stelt zichzelf de opgave om een planologische ruimte te reserveren voor in totaal 50.000 woningen tot 2040. Uit een analyse van de planologische ruimte voor woningbouw in Den Haag blijkt dat er op de lange termijn veel verdichtingsmogelijkheden zijn, waarmee theoretisch aan de vraag kan worden voldaan. Het gaat echter om complexe binnenstedelijke locaties, met con-

flicterende ruimtelijke claims. Bovendien heeft de gemeente weinig grond in bezit. Daarnaast blijkt uit gesprekken met bewoners en organisaties dat in sommige delen van de stad verdichting niet op prijs wordt gesteld. Focus op een beperkt aantal intensiveringsgebieden is daarom wenselijk. Deze focus is ook van belang voor het vertrouwen van marktpartijen en voor andere overheden mede in relatie tot investeringskeuzes in infrastructuur.

Bijgaand schema geeft voor de intensiveringsgebieden aan in welke periode welke woningbouwopgave wordt voorzien. Het gaat om globale inschatting, die gevoel geeft voor de omvang van de opgave. Uiteindelijk zijn deze aantallen geen hoofddoel en moeten ze altijd in het perspectief van stedelijke opgaven en lokale mogelijkheden worden gezien.

1 januari 2016

	2016-2025	2026-2040	Totaal
Binnenstad	1.700	1.000	2.700
CID (incl. Laakhavens & Kop Binckhorst)	6.500	12.000	18.500
Binckhorst (excl. Kop)	1.500	3.500	5.000
Kustzone	2.000	1.700	3.700
Verstedelijking rond HOV	3.000	3.500	6.500
Westlandse zoom	2.700	1.200	3.900
Herstructurering	2.700	1.500	4.200
Kleinschalige inbreidingen	3.700	800	4.500
Afronding Vinex	1.600		1.600
Totaal	25.400	25.200	50.600

RUIMTE VOOR STEDELIJK WONEN

Intensiveringsopgave

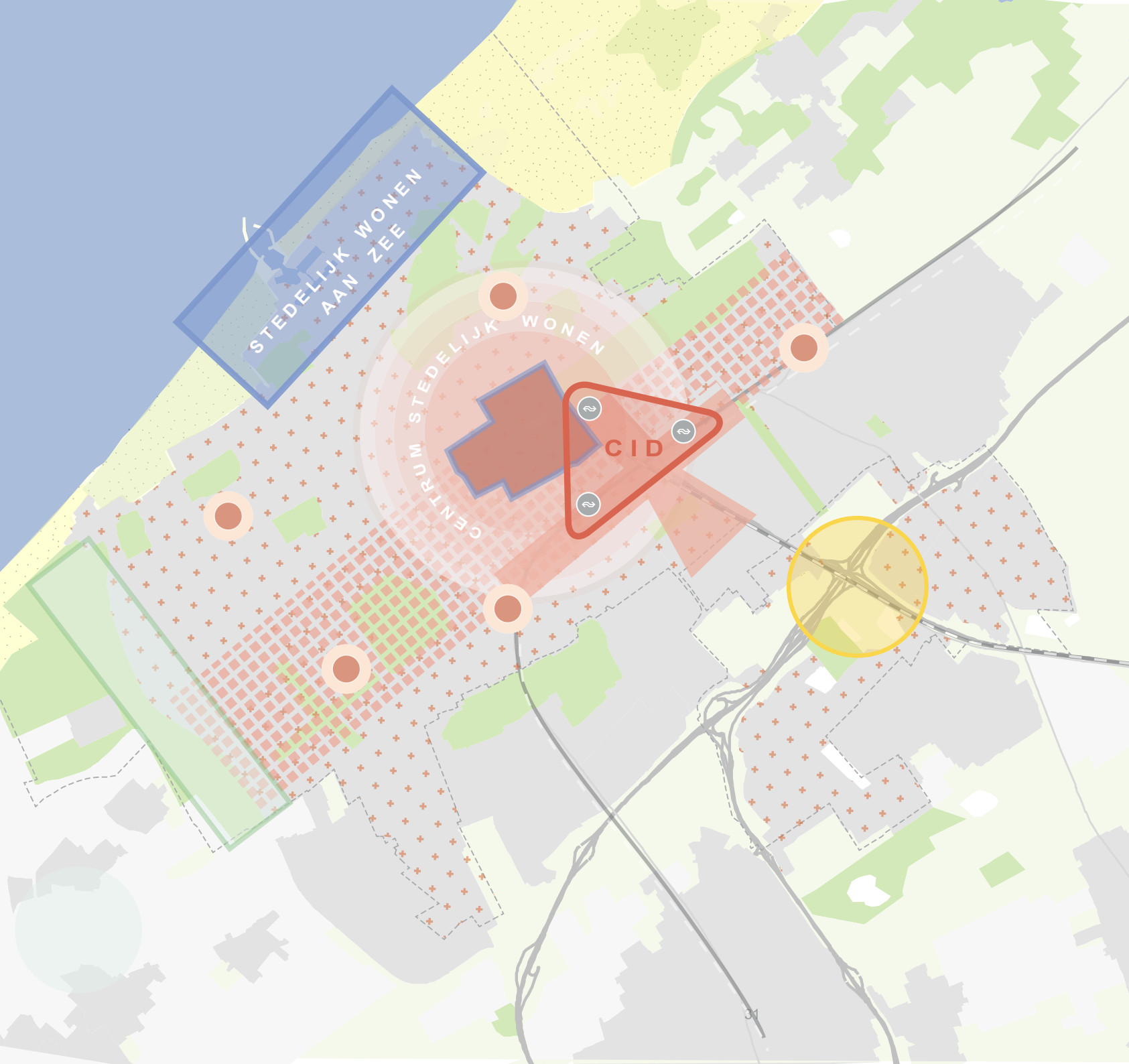
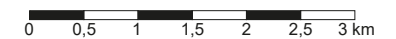
In de gebieden liggen kansen om substantieel woningen toe te voegen. In deze gebieden is sprake van een schaa sprong, behoorlijke mate van intensivering of fundamentele functieverandering. Het karakter en de sfeer in deze gebieden zal in 2040 anders zijn dan nu.

- Wonen aan de zee
- Stadswijken rond de binnenstad met inventiseringskansen
- Kansen voor nieuwe stedelijkheid in omgeving Prins Clausplein
- Intensieve milieus rond voorzieningen- en ov-knopen
- Hoogstedelijk wonen in het CID

Luwe gebieden

In de luwe gebieden ligt het accent op het verbeteren van de leefomgeving en het verduurzamen en verbeteren van de woningvoorraad. Het karakter en de ruimtelijke betekenis van de gebieden zal in 2040 niet wezenlijk anders zijn dan nu. Wel is er ruimte voor initiatieven en ontwikkeling, dit is echter maatwerk.

- Groenstedelijk wonen langs de Lozerlaan
- Wijken met een herstructureringsopgave
- Overige wijken

Kwalitatieve woningbouw opgave

Het doel van deze woningbouwopgave is om aantrekkelijke stedelijke milieus te creëren die de ruimtelijke structuur van de stad versterken. Kwalitatief kan de opgave als volgt worden geduid:

- **Wonen aan zee**

Het stedelijk wonen aan de kust in Den Haag is uniek voor Nederland. De opgave is het versterken van een aantrekkelijke mix van leisure-functies, uitgaan, cultuur en wonen. Naast de ontwikkeling van het Norfolkterrein gaat het om kleinschalige ingrepen en gemengde stedelijke ontwikkelingen, zie ook Stedelijke kust in hoofdstuk 7.

- **Aantrekkelijk en inclusief wonen in de stadswijken rond de binnenstad**

Aantrekkelijke stadswijken om de binnenstad versterken het hart van Den Haag en doorbreken de zand-veen tegenstelling. Het college wil de aantrekkelijkheid van deze wijken voor verschillende doelgroepen vergroten en daarmee ook de sociale diversiteit en kansen voor ondernemers. Het uitgangspunt is dat de wijken voldoende bereikbaar en betaalbaar blijven voor sociale doelgroepen. Samenhangende maatregelen zijn nodig zoals kleinschalige herstructurering en verdichting, het beter benutten van bestaand vastgoed en het anders inrichten van de buitenruimte. Met het mogelijk maken van woningsplitsing in stadswijken wordt nu al ingespeeld op de veranderende woningvraag. Monitoring, handhaving en gebiedsgericht beleid zijn nodig om ongewenste effecten hiervan te minimaliseren.

- **Hoogstedelijk wonen in het centrum**

Dit gaat om het maken van aantrekkelijke hoogstedelijke, gemengde milieus in verschillende delen van het Central Innovation District (CID), zie hoofdstuk 7. Hier is ruimte voor verdichting, transformatie van bestaande gebouwen, intensivering door multifunctioneel ruimtegebruik en herstructurering. In samenhang hiermee wordt ook de wandelstad versterkt door het ontwikkelen van een stelsel van goede buitenruimte en ontmoetingsplekken.

- **Wonen bij goed bereikbare voorzieningenknoep**

Dit betreft plekken rond voorzieningenconcentraties die goed bereikbaar zijn met OV en waar ruimte is voor intensiveringen. Woningbouw en revitalisering van voorzieningencentra en ruimte voor ondernemerschap gaan hier hand in hand.

- **Groen en compact wonen in de vroeg na-oorlogse wijken**

In de vroeg na-oorlogse wijken Den Haag Zuidwest en Mariahoeve ligt een specifieke kans voor groen-stedelijk en compact wonen. Het gaat om een integrale aanpak waarbij fysieke investeringen in bereikbaarheid, duurzame energievoorziening en herstructurering, worden gecombineerd met sociale aanpak en onderwijsprogramma's. Daarmee worden deze wijken aantrekkelijk voor jong en oud, laag en hoog opgeleid. Bij goed bereikbare voorzieningenconcentraties en langs groen is ruimte voor intensivering en hogere bebouwing. Maar er is ook ruimte voor grondgebonden woningen.

- **Kansen voor nieuwe stedelijkheid in de vlietzone**

Dit betreft locaties in de omgeving van het Prins Clausplein die in potentie gunstig zijn gelegen in de regio en op termijn aantrekkelijk gemaakt kunnen worden voor leisureprogramma's en woningbouw, zie hoofdstuk 7. Voorwaarden zijn investeringen in het landschappelijk raamwerk, goede fietsverbindingen, lokale ontsluitingsstructuur en nieuwe OV-infrastructuur. De ontwikkeling rond het Prins Clausplein moet in samenhang gezien worden met de mogelijke transformatie van de Plaspoelpolder naar een meer gemengd stedelijk milieu.

- **Kleinschalige initiatieven in de stad**

Verspreid over de stad is er ruimte voor grotere en kleinere initiatieven die de bestaande structuren in de wijken versterken en verdichting mogelijk maken. Er liggen kansen voor nieuwe invullingen als terreinen of gebouwen hun functie verliezen. De uitwerking hiervan is maatwerk en verschilt per locatie.

- **Wonen in de levendige binnenstad**

In de binnenstad is veel ruimte voor een intensiever gebruik van de ruimte, zie hoofdstuk 7. Denk bijvoorbeeld aan gebouwen die hun kantoor- of winkelfunctie verliezen. Deze ruimte kan worden benut voor een gemengd programma met wonen. De binnenstad wordt hierdoor levendiger. Bovendien wordt daarmee ruimte geboden aan specifieke doelgroepen, zoals studenten, starters maar ook stedelijk gerichte gezinnen.

“ER MOETEN MINDER AUTO'S OP STRAAT KOMEN!
ZE ZORGEN VOOR VERVUILING, OPSTOPPINGEN
EN NEMEN VEEL RUIMTE IN BESLAG. HET IS TE
GEK VOOR WOORDEN DAT HET DUURDER IS OM JE
AUTO IN EEN OVERDEKTE GARAGE TE ZETTEN
DAN OM JE AUTO BUITEN TE PARKEREN.”

- JAN VAN DEN BRINK
BRAM KRAGTWIJK

3. RUIMTE VOOR (NIEUWE) ECONOMIE EN TOERISME

Wijzigende economische structuur

De structuur van de economie wijzigt en zal in de toekomst blijven wijzigen. Dit gebeurt onder invloed van technologische ontwikkelingen en internationale concurrentiestrijd. Op dit moment zien wij een afname van de werkgelegenheid bij de overheid, in de financiële dienstverlening en in de industrie. Groei vindt plaats en kan vooral plaatsvinden in de internationale kenniseconomie, het onderwijs, nieuwe vormen van zorg, de bouw (indien voldoende vernieuwend), persoonlijke dienstverlening, cultuur, recreatie, toerisme en horeca. Ook een transitie naar een meer duurzame circulaire economie biedt kansen. Dit is een economie die waarin afval en grondstofstromen in kringlopen gesloten worden. Tenslotte zien we een wereldwijde opkomst van de deeleconomie, zoals Uber en Airbnb, met nog onbekende consequenties.

Werkgelegenheid onder druk

Den Haag is de afgelopen jaren qua werkgelegenheid achtergebleven bij de meeste grote steden in Nederland. Veel van de 'oude' werkgelegenheid verdwijnt, terwijl de nieuwe economie dit verlies (nog) onvoldoende compenseert. De ontwikkeling van werkgelegenheid voor alle lagen van de bevolking in onze stad is cruciaal voor de sociaal-economische veerkracht van de stad. Nederland heeft zich geschaard achter de doelstellingen van Europa2020. Een van de targets is dat de arbeidsparticipatie groeit naar 75% van de 20-64-jarigen. Dit vergt een forse groei van de bestaande bedrijvigheid en de banen in de stad, zeker gezien de groeiende bevolking. Daarbij is van belang dat er een verschuiving zichtbaar is van werkgelegenheid in grote bedrijven naar het midden- en kleinbedrijf. De stad moet dus aantrekkelijker worden voor middelgrote bedrijven, start-ups en zzp'ers. Om de ontwikkeling van de economie en werkgelegenheid te stimuleren zet het college in op drie strategische lijnen:

1. Versnellen van de transitie naar een internationaal concurrerende, innovatieve kenniseconomie met sterke economische sectoren (Agenda Kenniseconomie);
2. Het versterken van de stedelijke economie door de kansen voor het midden- en kleinbedrijf, toerisme en de Impact Economy in onze stad te vergroten (Agenda Stedelijke Economie);

Afb: Young professionals in de Cabfab

3. Aanvalsplan Den Haag maakt werk en Aanvalsplan jeugdwerkloosheid. Inzet hiervan: meer mensen uit de bijstand en aan het werk, in opleiding of een combinatie daarvan.

Ruimtelijke randvoorwaarden

Investerings in ruimtelijke randvoorwaarden zijn nodig om de economisch structuur te versterken en de werkgelegenheid te vergroten, volgens bovenstaande lijnen. Het gaat dan zowel representatieve, internationale locaties met allure, als om het aanbod van betaalbare en inspirerende werkruimtes verspreid over de stad en om bereikbaarheid en kwaliteit van de buitenruimte. Ook het ontwikkelen van aantrekkelijke milieus voor

talent (studenten en young urban professionals, start-ups) is belangrijk in het licht van de economische transitie-opgave. Een aantal economische getinte ruimtelijke opgaven wordt hieronder toegelicht.

Vraag naar werkruimtes en bedrijfslocaties

Een concrete ruimtelijke randvoorwaarde is het aanbod van toplocaties, voldoende werkruimtes en bedrijfslocaties in de verschillende categorieën. Denk aan kantoren, werkplaatsen en ruimte voor maakindustrie. Gezien de groei van de stad zal de vraag naar geschikte ruimte toenemen. Zo is er nu een tekort aan betaalbare ruimte op inspirerende plekken voor creatieve bedrijvigheid. Ook lijkt er behoefte te ontstaan aan bedrijfsverzamelgebouwen. Kansen voor groei van de werk-

RUIMTE VOOR (NIEUWE) ECONOMIE EN TOERISME

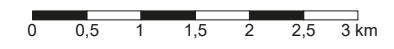

LEIDEN
SCHIPHOL
AMSTERDAM

ZOETERMEER
UTRECHT

DELFT
ROTTERDAM - THE HAGUE AIRPORT
ROTTERDAM

- Versterken toeristisch programma kust
- Innoport Scheveningen haven
- Snelle OV ontsluiting economische hotspots
- Versterken cultuurclusters en samenhang daartussen
- Versterken Internationale Zone
- Vergroten aantrekkelijkheid binnenstad
- Ontwikkelen Central Innovation District
- Ruimte voor start-ups
- Student City
- Ruimte voor kleine ondernemers
- Betere OV ontsluiting regionale arbeidsmarkt, verbinding Westland
- Ruimte voor circulaire economie en innovatie
- Versterken leisure programma Vlietzone
- Leisure aan de kust

---

gelegenheid met nieuwe werkconcepten en kantoor- en bedrijfsverzamelgebouwen moeten worden benut. Het college wil ruimte bieden aan start-ups, innovatie, impact-economy en creatieve economie.

Naast fysieke ruimte is er ook ruimte voor experiment en flexibiliteit in de regelgeving nodig om innovatief ondernemerschap mogelijk te maken. Denk aan het mogelijk maken dat ondernemers een bedrijf kunnen starten waarin verschillende functies, zoals horeca, retail, cultuur en dienstverlening, met elkaar gecombineerd worden. Ook wordt gezocht naar mogelijkheden om woon- en werkfuncties meer te mengen, in woonwijken en in stadswijken. Op bedrijventerreinen wordt gekeken naar mogelijkheden voor intensiever grondgebruik en het toevoegen van functies zoals detailhandel, horeca en sport. Welke wijken en bedrijventerreinen hiervoor in aanmerking komen, moet nog nader bepaald worden. Tegelijkertijd moet er voldoende milieuruimte voor cruciale, maar hinder veroorzakende, bedrijfsactiviteiten gehandhaafd blijven.

Den Haag Central Innovation District

Naast de Internationale Zone vormt het Central Innovation District (CID) een nieuw economisch focusgebied in de stad. CID is een werktitel. In een latere fase zal samen met alle betrokken partijen een definitieve naamgeving en branding bepaald worden. Het CID omvat de gebieden rond de drie stations in Den Haag: Centraal, Holland Spoor en Laan van NOI. Samen met de Utrechtsebaan en straks de Rotterdamsebaan zijn dit entrees voor de stedelijke milieus die samen het centrum vormen: Binnenstad, Beatrixkwartier en Binckhorst/Laakhavens. Deze drie stedelijke milieus vormen een steeds meer samenhangend innovatief district waar de economische groeikansen zich concentreren.

Wereldwijd blijken internationaal multimodaal bereikbare, hoogstedelijke omgevingen met een sterke mix van economische en culturele functies bij uitstek geschikte omgevingen te zijn voor innovatie. Het centrumgebied van Den Haag vormt feitelijk biedt zo'n innovatiemilieu of innovation district. Hier is de afgelopen 25 jaar fors geïnvesteerd en is een ecosysteem voor kennisdeling en start-ups ontstaan. Het CID is het economisch centrum van Den Haag, met een van de hoogste con-

centraties van banen in Nederland. De verdere ontwikkeling van dit gebied vereist samenhangende aanpak gericht op het aantrekken internationale instellingen en culturele trekkers, op het verbeteren van het investeringsklimaat en op investeringen in menselijk kapitaal en in fysieke verbindingen. De ontwikkeling van het CID moet ook in samenhang worden gezien met de doorontwikkeling van de Internationale Zone en met andere innovatiemilieus op de Kennis-as tussen Leiden en Rotterdam.

Kwaliteitssprong toerisme

Den Haag is aantrekkelijk voor bezoekers en toeristen en er is nog een grote onbenutte potentie. Een kwaliteitssprong in het toerisme is kansrijk en vooral ook nodig omdat toerisme werkgelegenheid met zich meebrengt voor verschillende lagen van de bevolking. Er is een forse potentiële afzetmarkt en nog voldoende marktruimte. De verschillende toeristische gebieden kust, internationale zone en centrum moeten beter met elkaar verbonden worden. Aan de kust is entertainment nog ondervertegenwoordigd. Hier ligt een uitdaging om dit sterker te maken. In het centrum is het thema royal en de ontwikkeling van een museumkwartier met een mix van musea, experiences en aantrekkelijk avondaanbod kansrijk.

Kansen voor ondernemers in de stadswijken en ontsluiten regionale arbeidsmarkt

Ook buiten het centrum, het CID en de kustzone kunnen de ruimtelijke randvoorwaarden voor economie en werkgelegenheid verbeterd worden. Belangrijk is bijvoorbeeld dat regionale arbeidsmarkt beter ontsloten wordt voor Haagse werkzoekenden. Agenda Ruimte voor de Stad zet daarom in op een schaalessprong in het regionale OV en speciale aandacht voor de positie van het zuidwestelijk deel van Den Haag. Ook is blijvende aandacht nodig voor aantrekkelijke en gedifferentieerde betaalbare werkruimten voor kleine ondernemers in heel Den Haag en in de kwetsbare wijken in het bijzonder. Tenslotte vraagt de toekomst van de detailhandelsstructuur en de positie van buurtcentra aandacht. Voor een aantal stadsdeelcentra wordt het perspectief vergroot door verdichting en daarmee het vergroten van draagvlak voor voorzieningen. Maar het gaat om ook om kwalitatieve zaken zoals de continuïteit van winkellinten en ruimte voor innovatief ondernemerschap.

“ ALS MINISTERIES, UNIVERSITEIT EN INNOVATIEVE BEDRIJVEN STRAKS OP LOOPAFSTAND VAN ELKAAR ZITTEN, IS DAT EEN GROTE STIMULANS VOOR ONDERLINGE SAMENWERKING. JE KUNT ELKAAR BINNEN EEN HALF UUR ZIEN. IN DEZE TIJD VAN DIGITALE COMMUNICATIE IS EEN PLEK WAAR JE ELKAAR IN LEVENDE LIJVE KUNT ONTMOETEN JUIST BELANGRIJK “

- KUTSAL YESILKAGIT

4. RUIMTE VOOR DUURZAME MOBILITEIT

Minder autorijden, meer vliegen en meer fietsen

In de toekomst gaan we minder autorijden, meer vliegen en meer fietsen. Dat is kort gezegd het toekomstbeeld dat Arie Bleijenberg van TNO schetst in zijn boek 'Nieuwe Mobiliteit'. Dit zien we ook in Den Haag. Het aantal auto's in de stad stabiliseert. Er wordt geen grote groei van de automobiliteit verwacht ondanks de toename van het aantal inwoners. Technologische ontwikkelingen zorgen ervoor dat de auto compacter wordt en middels de opkomst van autodelen efficiënter gebruikt kan worden. Hierdoor kan ook de huidige infrastructuur beter benut worden en kan de ruimtebehoefte voor parkeren afnemen. Het openbaar-vervoergebruik groeit en ook het fietsgebruik neemt toe. De vervoersmiddelen veranderen ook: opkomst elektrische auto's, deelauto's, zelfrijdend vervoer en elektrische fietsen en nieuwe hybride vormen zoals kleine busjes, fietskarren. Dit leidt tot ander gebruik van de infrastructuur en buitenruimte en vraagt om aanpassing van beleid.

Verschuiving Modal Split

Onderstaande tabel laat zien hoe de afgelopen 15 jaar de verhouding is verschoven tussen de verplaatsingen met de verschillende modaliteiten: auto, openbaar vervoer en fiets in de agglomeratie Den Haag.

	1990	2014	Vershil
Auto	65%	47%	-18%
Openbaar vervoer	18%	25%	+7%
Fiets	17%	28%	+11%
	100%	100%	

Duurzaam en gezond vervoer

Het college zet, mede in het licht van deze trends, in op het stimuleren van vormen van vervoer die weinig ruimte vragen en duurzaam en gezond zijn: met name lopen, fietsen en OV. Ruimtelijk beleid en mobiliteitsbeleid gaan daarbij hand in hand. Zo zorgt de groei van het aantal inwoners in de bestaande stad er voor dat er meer gelopen en gefietst wordt op de korte afstanden. Aantrekkelijke stations en loop- en fietstroutes daar naartoe worden gekoppeld aan verdichting rond deze stations. Het autoluw maken van gebieden en het vormgeven aan een 'wandelstad' versterken deze trend. Het college wil de mobiliteitsgroei zo organiseren dat dit niet ten koste gaat van veiligheid en gezonde lucht en dat het bijdraagt aan andere ruimtelijke doelen zoals verduurzaming, economische vitaliteit, toegankelijkheid en bereikbaarheid van zorg. De autobereikbaarheid blijft belangrijk voor Den Haag, maar de beleidsaandacht verschuift met de verschuiving van de modal split mee.

Schaalsprong regionaal OV

Het college van Den Haag zet samen met haar regionale partners in op een schaalsprong in het regionale OV en het verbeteren van de first & last mile. Dit laatste is vooral cruciaal voor het CID en de Internationale Zone. De schaalsprong is om verschillende redenen nodig:

- Het beter verbinden van de Scheveningse kust, Internationale Zone, CID en Binckhorst met de regio, RTH Airport, Schiphol, Utrecht en Amsterdam. Daarbij gaat het om snelheid, gemak en comfort.
- Het beter ontsluiten van de regionale arbeidsmarkt. In Den Haag zijn vooral in het zuidwestelijke deel van de stad de OV-reistijden naar werkconcentraties in de regio onder de maat.
- Het mogelijk maken van stedelijke verdichting zonder toenemende congestie op de wegen en verslechtering van de milieukwaliteit in de stad.
- Het oplossen van capaciteitsknelpunten op drukke OV-lijnen

Daarnaast is ook gezamenlijk inzet nodig voor versterken van het stedelijk OV en het mogelijk maken van experimenten met last-mile oplossingen.

Wandel- en fietsstad

Het college van Den Haag zet in op het versterken en vergroten van het wandelstad concept in het centrum, de stadswijken daaromheen en in Scheveningen. Dit betekent voorrang geven aan de voetganger en de fietsers in de buitenruimte. Ook gaat het om het verbeteren van de oversteekbaarheid van wegen en het overbruggen van infrastructuur en om aantrekkelijke looproutes vanuit de drie centrale stations. Denk daarbij aan het overkluizen van delen van de Utrechtsebaan en het creëren van loop- en fietsroutes over het Schenkviaduct.

Inpassing auto-infrastructuur

Het beter inpassen van bestaande auto-infrastructuur wordt in samenhang met de ambities rond verdichting en wandel- en fietsstad een steeds grotere opgave. De komende jaren wordt stevig geïnvesteerd in het versterken van de auto-infrastructuur, denk aan de Rotterdamsebaan, de vernieuwing van de Rijswijkseweg en de aanpak van de inprickers N14 Leidschendam-Voorburg, Prinses Beatrixlaan Rijswijk en N211. In de toekomst komt de nadruk steeds meer te liggen op kwalitatieve inpassing in samenhang met kansen voor integrale gebiedsontwikkeling. Zo zijn er in de stadsdeelverkenningen Loosduinen en Escamp voorstellen ontwikkeld voor het gedeeltelijk overkluizen van de Lozerlaan (N211). Nader onderzoek is nodig welke maatregelen passend en haalbaar zijn.

RUIMTE VOOR DUURZAME MOBILITEIT

- Snelle OV-ontsluiting kust en internationale zone vanuit CS en de regio
- 4 sporigheid OV-net + koppeling lightrail net
- Walkable city versterken in binnenstad/CID en in Scheveningen
- Verbeteren overstapmogelijkheden van auto naar OV en fiets
- Verbeteren ruimtelijke kwaliteit en intensief ruimtegebruik om stations (last mile)
- Verbeteren fietsnetwerk
- Beter OV-ontsluiting regionale arbeidsmarkt, verbinding Westland
- Park & Ride voorziening
- De kust
- Westland

5. RUIMTE VOOR ENERGIETRANSITIE EN KLIMAATADAPTATIE

Energietransitie

Klimaatverandering en de uitputting van natuurlijke hulpbronnen maken een energie-transitie noodzakelijk. Op het gebied van energie worden dan ook grote veranderingen verwacht. Door prijsstijging van fossiele brandstoffen en CO₂-emissierechten zal het energiegebruik op termijn dalen; ook bij verdere economische groei. Energiebesparingen vergroting van het aandeel hernieuwbare energie. Den Haag heeft al ambitieuze doelstellingen om in 2040 CO₂ neutraal te zijn. Alle zeilen moeten worden bijgezet om dat te halen: isoleren woningen (0-op-de-meter), benutten van duurzame energiebronnen (warmtenet en co-operatieve decentrale energieopwekking met zonnepanelen) en elektrificeren stadverkeer.

Ruimte voor energie

Ruimtelijk betekent deze energietransitie dat kansen voor het aansluiten van bestaande woonwijken op het warmtenet onderzocht moeten worden. Met name wijken met veel woningen van corporaties zijn daarvoor kansrijk. Ook moeten platte daken zoveel mogelijk benut worden voor zonne-energie. Daarnaast is na-isolatie van de bestaand woningvoorraad noodzakelijk. Dit is primair een verantwoordelijkheid van individuele woningeigenaren. Het is wenselijk om samen met corporaties programma's op te tuigen die een grootschalige aanpak mogelijk te maken. Tenslotte moet verkend worden welke kansen en bedreigingen de mogelijke windmolenparken in zee voor Den Haag kunnen betekenen.

Klimaatadaptatie

We worden geconfronteerd met de gevolgen van klimaatverandering. Dit vraagt om aanpassingen. In Den Haag is aanpassing en versterking van groen- en waterstructuren nodig. Kort gezegd gaat het om waterretentie (het vasthouden van water) en vergroening in stadswijken. Dit is nodig om kans op wateroverlast en hittestress te verkleinen. Onderzocht moet worden of een extra waterafvoer naar zee nodig en kansrijk is. Bovendien moet Den Haag blijven werken aan een veilige kustverdediging. De gemeente Den Haag en het Hoogheemraadschap onderzoeken gezamenlijk het perspectief naar een zeevaartse kustverdediging bij de Scheveningse haven in combinatie met de ontwikkelmogelijkheden van de haven.

Vergroenen buitenruimte en daken

Klimaatadaptatie vraagt naast aanpassing van de waterstructuren ook om het vergroenen van de buitenruimte, privé en openbaar. In de wijken zijn tal van kansen om straten en pleinen groener in te richten. Ook ontstaat steeds meer ervaring met groene gevels. Bewoners worden uitgedaagd om daar voorstellen voor te doen. Een dergelijke ontwikkeling is belangrijk in het perspectief van klimaatadaptatie, maar ook omdat bij kan dragen aan een beter gebruik van de buitenruimte en aan de sociale cohesie in de buurt.

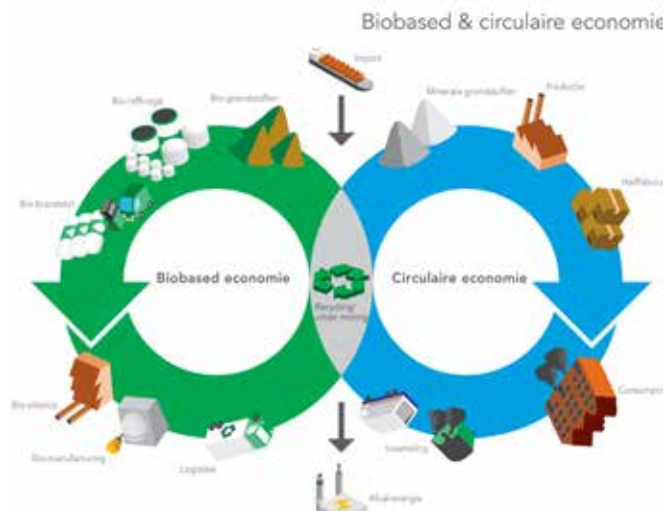
Ook het beter benutten van daken verdient extra aandacht. Daken bieden kansen voor vergroening, waterberging en zonne-energie, al dan niet in combinatie met elkaar. Het gaat zowel om woningen, als om kantoren, bedrijfsgebouwen en andere complexen. Met name in het centrum en de stadswijken zouden groene daken, al dan niet in combinatie met zonnecellen, het uitgangspunt moeten zijn bij alle gebouwen die daar geschikt voor zijn. Het college stimuleert lokale initiatieven en kennisdeling rond het beter benutten van daken voor duurzame ontwikkelingen.

Circulaire economie

Daarnaast vraagt de omschakeling naar een circulaire economie om ruimte voor infrastructuur, duurzame energie- en elektroopwekkingen energiebuffers. Ook het efficiënt omgaan met stromen van grondstoffen en afval is van toenemend belang. Dit betekent dat er ruimte moet zijn voor nieuwe ontwikkelingen zoals 'urban mining' en milieustraten waar je niet alleen afval naartoe brengt, maar ook grondstoffen kunt kopen. Het betekent ook dat er minder huishoudelijk afval verwerkt hoeft te worden en dat de overlast van afval distributie kan worden teruggedrongen.

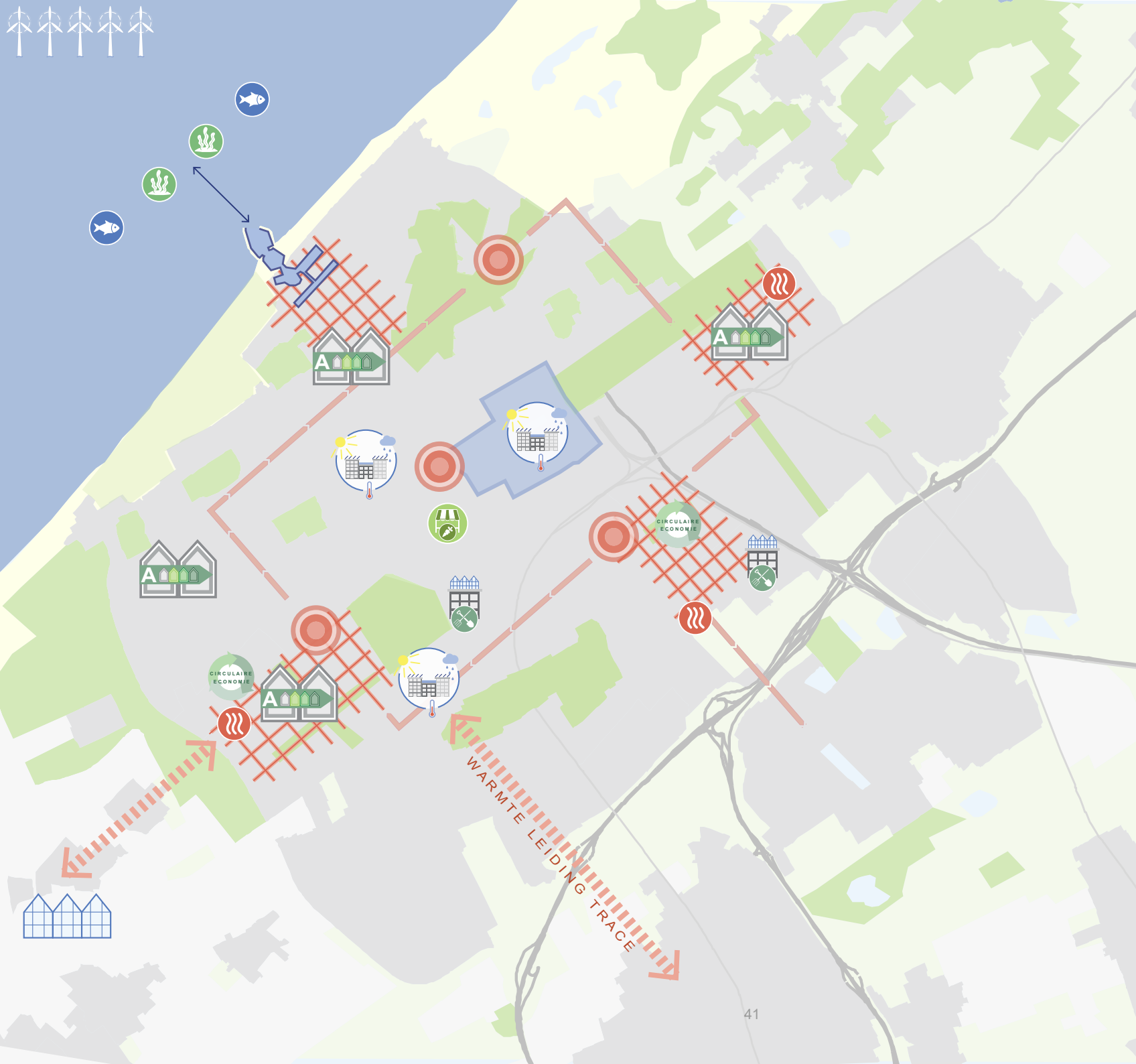
Regionale voedselketens en stadslandbouw

Gezond en regionaal geproduceerd voedsel wordt een steeds belangrijker issue voor steden. Den Haag loopt voorop met het vertical farming project Schilde en stichting Noordzeeboerderij. Het college ziet stadslandbouw in en om de stad niet als een tijdelijke trend, maar als onderdeel vanuit het perspectief van een duurzame en sociaal inclusieve stad. Ruimtelijk liggen er kansen in relatie tot vergroening en sociale cohesie in wijken. Het beter vermarkten van regionaal en in de stad geproduceerde producten is ook nog een opgave.

RUIMTE VOOR ENERGIE-TRANSITIE EN KLIMAAT-ADAPTATIE

- Kansgebieden aansluiting woningen op warmtenet
- Benutten platte daken voor zonne-energie en waterretentie
- Na-isolatie bestaande woning voorraad
- Windmolenparken in zee als kans
- Ruimte voor circulaire economie
- Vermarkten regionaal voedsel
- Stadslandbouw
- Geothermie
- Zeevoedsel

06 REGIONALE POSITIONERING

Agglomeratie Den Haag

Den Haag raakt als kerngemeente steeds meer geïntegreerd met z'n buurgemeenten. Haaglanden is al lang een functioneel stedelijk systeem. De markten voor wonen, werken en diensten zijn al ver geïntegreerd maar het kan nog beter. Dit schaalniveau is relevant voor concrete ruimtelijk-programmatische afstemming, bijvoorbeeld over woningbouwprogramma's, over gemeentegrens overstijgende gebiedsontwikkeling en over de concrete lijnvoering van fietspaden. Het college formuleert in deze agenda haar ambities op het regionale schaalniveau als basis voor het gesprek met regionale partners.

Metropoolregio Rotterdam Den Haag (MRDH)

Den Haag en Rotterdam vormen samen de twee centrale steden van de MRDH. De MRDH, met de directies Vervoersautoriteit en Economisch Vestigingsklimaat, is een publiek samenwerkingsverband, dat z'n logica kent door de schaalvergroting in het regionaal functioneren. De uitdaging is dat op dit schaalniveau de arbeidsmarkt, vervoermarkt en woningmarkt steeds meer als één geheel gaan functioneren. Haagse inwoners moeten beter gebruik kunnen maken van vrijkomende banen in de regio en andersom. Daarnaast positioneert Den Haag zich op de Kennis-as Leiden, Den Haag, Delft en Rotterdam. Niet voor niets neemt de samenwerking tussen de universiteiten op deze as steeds intensievere vormen aan. Voor beide ontwikkelingen is een samenhangend OV-net cruciaal. Daarnaast is dit ook het relevante schaalniveau voor economische vernieuwing. Den Haag, Rotterdam en de MRDH ontwikkelen gezamenlijk een Roadmap Next Economy. Ook wordt op dit schaalniveau een gezamenlijke strategie voor metropolitaan groen ontwikkeld. Versterking van de metropolitane groenstructuur is cruciaal voor het economisch vestigingsklimaat.

Randstadmetropool

Tenslotte is het schaalniveau van de Randstad en de samenhang met omliggende stedelijke netwerken Rijn-Ruhr en Brussel-Antwerpen van belang. De Noordelijk en Zuidelijk Randstad en Brainport Eindhoven ontwikkelen een ruimtelijk-economische ontwikkelingsstrategie (REOS) gericht op het versterken van dit kerngebied van Nederland. Het Central Innovation District (CID) van Den Haag vormt een hoofdknoop in dit netwerk, naast bijvoorbeeld de Amsterdamse Zuid-as, Utrecht centrum en Rotterdam centraal district. Voor het functioneren van Den Haag zijn niet alleen de relaties binnen de MRDH, maar ook de relaties met Leiden, Schiphol en Amsterdam en met Gouda,

Utrecht en Brabant relevant. Daarbij is van belang dat Den Haag zich steeds beter weet te profileren als Internationale Stad van Vrede en Recht en daarmee een specifieke toegevoegde waarde heeft in de Randstadmetropool. Om dit metropolitane netwerk goed te laten functioneren zijn goede verbindingen cruciaal. Voor Den Haag gaat het dan bijvoorbeeld om snelle verbindingen met Schiphol, RTH Airport en betere en snellere internationale spoorverbindingen naar Brussel en het Rijn-Ruhrgebied.

“ HET BEGINT AL BIJ KLEINE DINGEN, ZOALS MEER BLOEMEN EN PLANTEN OP JE BALKON ZETTEN. IK WEET ZEKER DAT BEWONERS IN ACTIE TE BRENGEN ZIJN ALS JE ZE BETREKT BIJ DE WIJK! “

- NICOLE OLVERS

REGIONALE KANSENKAARTEN

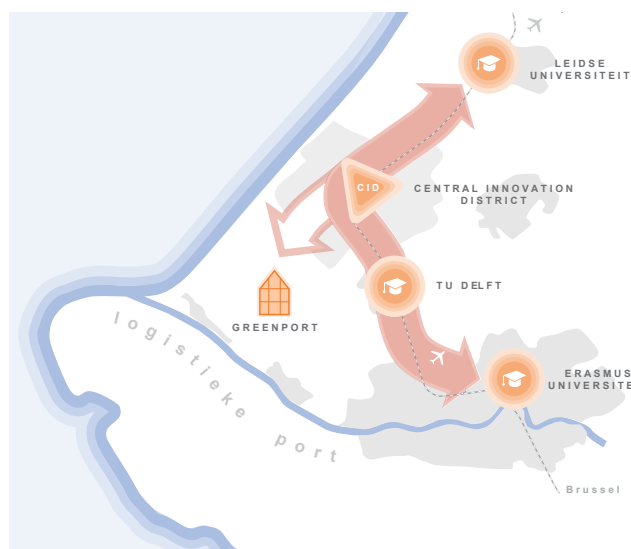
Den Haag ziet zichzelf als onderdeel van een samenhangende regio. Agenda Ruimte voor de Stad is een ambitieuze agenda. Veel opgaven manifesteren zich op het regionale schaalniveau. Het college daagt haar regionale partners daarom uit om op zoek te gaan naar gezamenlijke belangen en daaraan gekoppelde handelingsperspectieven. Dit wil ze doen aan de hand van zes regionale kanskaarten. Pragmatisch zal worden welk gremium het meest geschikt is om tot resultaten gekoppeld aan deze kanskaarten te komen.

Afstemming over transformatie van bedrijventerreinen
Naast deze sectoraal ingestoken opgaven is ook afstemming nodig over de mogelijke transformatie van bedrijventerreinen in de regio. Het gaat dan om de transformatie van een werkmilieu naar gemend stedelijk milieu waar in sommige gevallen ook gewoond kan worden. Voor een aantal bedrijventerreinen in de regio worden deze mogelijkheden momenteel verkend. Afstemming en gezamenlijk onderzoek is nodig om er voor te zorgen dat er voldoende ruimte voor bedrijvigheid overblijft.

Ook is van belang om de negatieve gevolgen van te veel 'verwachtingswaarde' te voorkomen. De verwachting dat een bedrijventerrein op termijn transformeert maakt het voor een eigenaar interessanter om wachten op die transformatie dan om te investeren in gebruiksmogelijkheden voor nieuwe huurders.

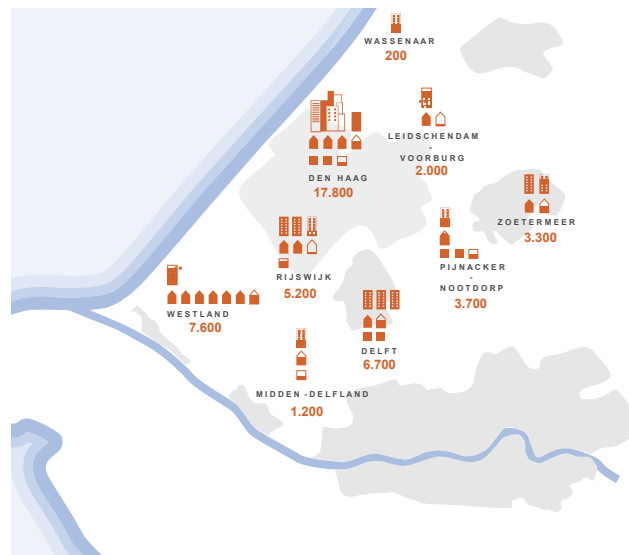
1. Kennis-as metropoolregio

Het college zet in op de ontwikkeling van het CID als onderdeel van de regionale kennisas tussen Leiden, Den Haag, Delft en Rotterdam. Afstemming is nodig om de complementariteit van en wisselwerking tussen de toplocaties op deze as te versterken.

2. Afgestemd regionaal woningbouwprogramma

Het college van Den Haag focust op de ontwikkeling stedelijk en centrumstedelijk wonen binnen Den Haag. Den Haag wil graag komen tot een afgestemd regionaal woningbouwprogramma dat optimaal inspeelt op de behoeften van woningzoekenden en bijdraagt een goed vestigingsklimaat. In onderstaande kaart is het huidige planaanbod (hard en zacht) per gemeente aangegeven (peildatum 1 jan. 2016). Dit is nog geen afgestemd programma, maar slechts een indicatie van de woningbouwmogelijkheden die nu voorzien worden.

3. Versterken toeristisch aanbod

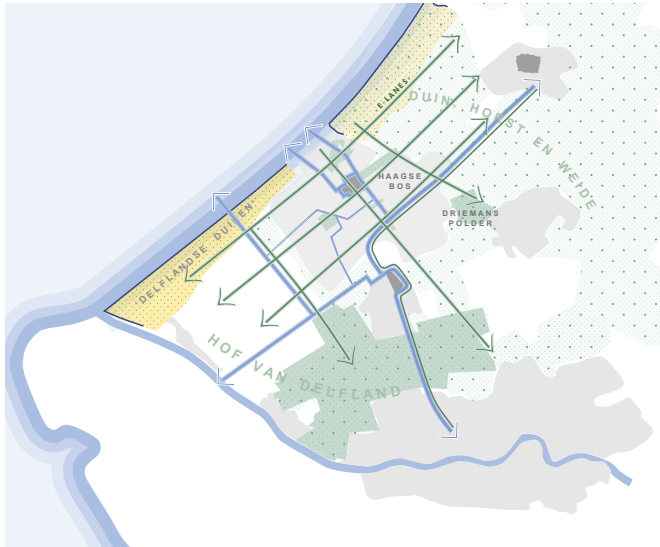
Het college zet in op het versterken van de toeristische aantrekkingskracht van Den Haag in samenhang met toeristische voorzieningen in de regio.

4. Landschap en groenblauwe structuur

Het college zet in op een gemeenschappelijke landschapsontwikkeling, met als doel om het vestigingsklimaat structureel te verbeteren. Cruciaal is de ontwikkeling van een aantrekkelijk slowlanes netwerk in de regio. Ook speelt de versterking van het duinlandschap naar de Delflandse kust. Nader onderzoek naar de kansen van deze ontwikkeling is nodig.

5. Schaalsprong regionaal OV

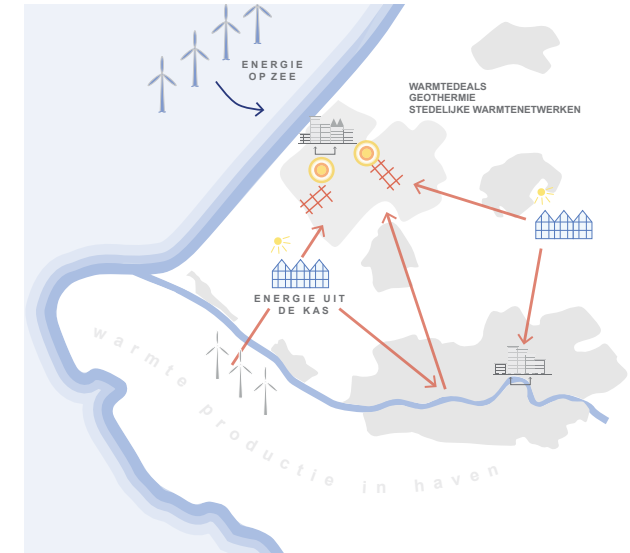
Het college zet in op een schaalsprong in het OV gericht op:

- Het beter verbinden van de Scheveningse kust en internationale zone met de regio, RTH Airport en Schiphol
- Het beter ontsluiten van de regionale arbeidsmarkt.
- Het mogelijk maken van stedelijke verdichting zonder toenemende congestie op de wegen en verslechtering van de luchtkwaliteit in de stad.
- Het oplossen van capaciteitsknelpunten op drukke OV-lijnen

6. Energietransitie

Het college van Den Haag heeft ambitieuze doelstellingen geformuleerd ten aanzien van CO2 reductie. Het halen van deze doelstelling is een grote opgave met ruimtelijke impact. Het college wil graag in gesprek met regionale partners over hoe afspraken of projecten daaraan kunnen bijdragen.

07 VERKENNING DEELGEBIEDEN & FASERING IN TIJD

In dit hoofdstuk wordt ingezoomd op vijf deelgebieden waar verschillende thematische opgaven bij elkaar komen.

1. Hart van Den Haag
2. Central Innovation District en Binckhorst
3. Stedelijke Kust
4. Zuidwestflank
5. Omgeving Prins Clausplein

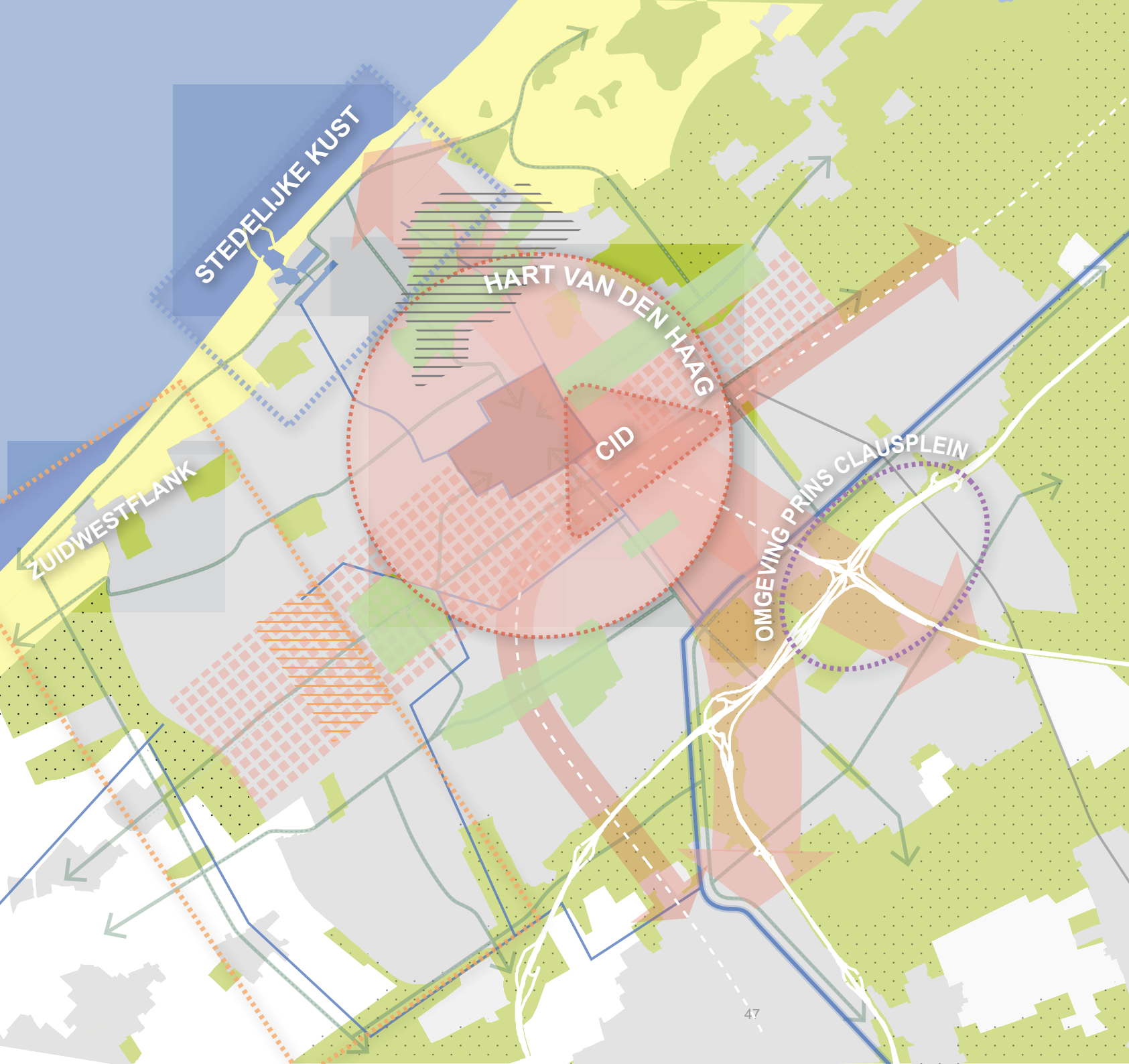
Per gebied worden de belangrijkste kansen en opgaven en de samenhang met lopende ontwikkelingen toegelicht. De kaarten en begeleidende teksten geven richting aan een gebiedsgerichte uitwerking van de hoofdogaven. De aanduidingen op de kaarten zijn indicatief. Nader onderzoek is nodig om te bepalen waar welke ontwikkeling mogelijk is

De kaarten 'Globale fasering ruimtelijke ontwikkelingen in de tijd' laat laten indicatief zien in welke tijdsperiode, welke ontwikkeling verwacht wordt.

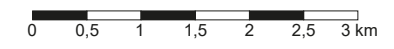
Ruimtelijke structuur van de stad

Deze deelgebieden moeten in samenhang gezien worden met de ruimtelijke structuur van de stad, om de deelgebied-overschrijdende verbanden te kunnen zien. Zo maakt de stedelijke kust deel uit van bredere kustzone met samenhangende opgaven. Ook is de samenhang relevant tussen kust, Internationale Zone, centrum, CID en Binckhorst, onder andere in het licht van de gewenste schaalsprong OV. De wijken op het veen kunnen gezien worden als een herstructureringszone. En het Prins Clausplein maakt onderdeel uit van de A4/Vlietzone.

RUIMTELIJKE STRUCTUUR EN DEELGEBIEDEN

- Waternetwerk
- Groen buiten de stad
- Stadsparken & Landgoederen
(vergroten gebruiksmogelijkheden & toegankelijkheid parken)
- Duinen
- Snelle comfortabele fietsverbindingen
- Verbeteren bereikbaarheid
- Verbeteren woonkwaliteit
- Internationale zone
- Stadshart Leyweg
- Deelgebieden**
- Stedelijke Kust
- Hart van Den Haag
- Central Innovation District
- Omgeving Prins Clausplein
- ZuidWestflank

1. HART VAN DEN HAAG

BELOOPBAAR, INCLUSIEF EN INTERNATIONAAL

De bestaande binnenstad en stadswijken daaromheen zijn het hart van Den Haag. En dit hart wordt sterker en groter. Het centrum van Den Haag is dé plek waar Hagenaars, Hagenezen, (kennis)werkers, ondernemers, bezoekers en toeristen met verschillende achtergronden samenkomen. De afgelopen decennia hebben de gemeente, andere overheden en private partijen structureel geïnvesteerd in het centrumgebied. Er is een impuls gegeven aan de bereikbaarheid per openbaar vervoer, het voorzieningenniveau, de kwaliteit van bebouwing en buitenruimte. Een succesvolle aanpak die het Haagse centrum heeft gemaakt tot het kloppende hart van de stad en de Haagse agglomeratie.

De gemeente gaat door met het versterken van het centrum. De inzet is daarbij ook om het succesvolle centrumstedelijke gebied verder uit te breiden. Een aantrekkelijke groene herinrichting van de grachten geeft een impuls aan de vernieuwing van de aangrenzende stadswijken. De grootste ontwikkelkansen liggen in het CID. Dit gebied wordt apart besproken. Uitgangspunt is dat het groot-stedelijk hart zowel aantrekkelijker wordt voor talent, voor bezoekers als voor stedelijke gezinnen en mensen die er nu wonen. Er blijven voldoende betaalbare woningen en ruimte voor ondernemerschap in de eigen wijk, zodat het centrum en de omringende stadswijken gegarandeerd het kloppende hart van heel Den Haag zijn en blijven. De ruimtelijke opgaven in het Hart van Den Haag zijn:

Wandelstad

- meer ruimte voor voetgangers, auto's minder dominant
- levendige 'plinten' in stadsstraten: horeca, etalages, cultuur, werkruimtes

Versterken schakelpunten en stadsstraten

- schakelpunten beter laten functioneren als knooppunten van routes en voorzieningen om het centrum
- herinrichting en programmering stadsstraten gericht op het aantrekkelijker maken van routes voor voetgangers en fietsers
- ruimte bieden aan ondernemerschap in de eigen wijk
- kleinschalige sloop-nieuwbouw en verdichting in monofunctionele buurten

Versterking binnenstad

- De Kern Bijzonder: herinrichting van het Spui-Buitenhof tot excellente hartlijn tussen Spuikwartier, winkelkern, binnenhof, Hofkwartier en Museumkwartier
- historie en cultuur zichtbaar en beleefbaar maken
- versterken van de woonfunctie in het centrum
- ontwikkelen metropolitane publiekstrekkingen zoals Spuikwartier en Museumkwartier

Intensivering in stadswijken

- kleinschalige herstructurering en verdichting
- ruimte bieden aan functiemix en ondernemerschap
- differentiatie en toevoegen woningen

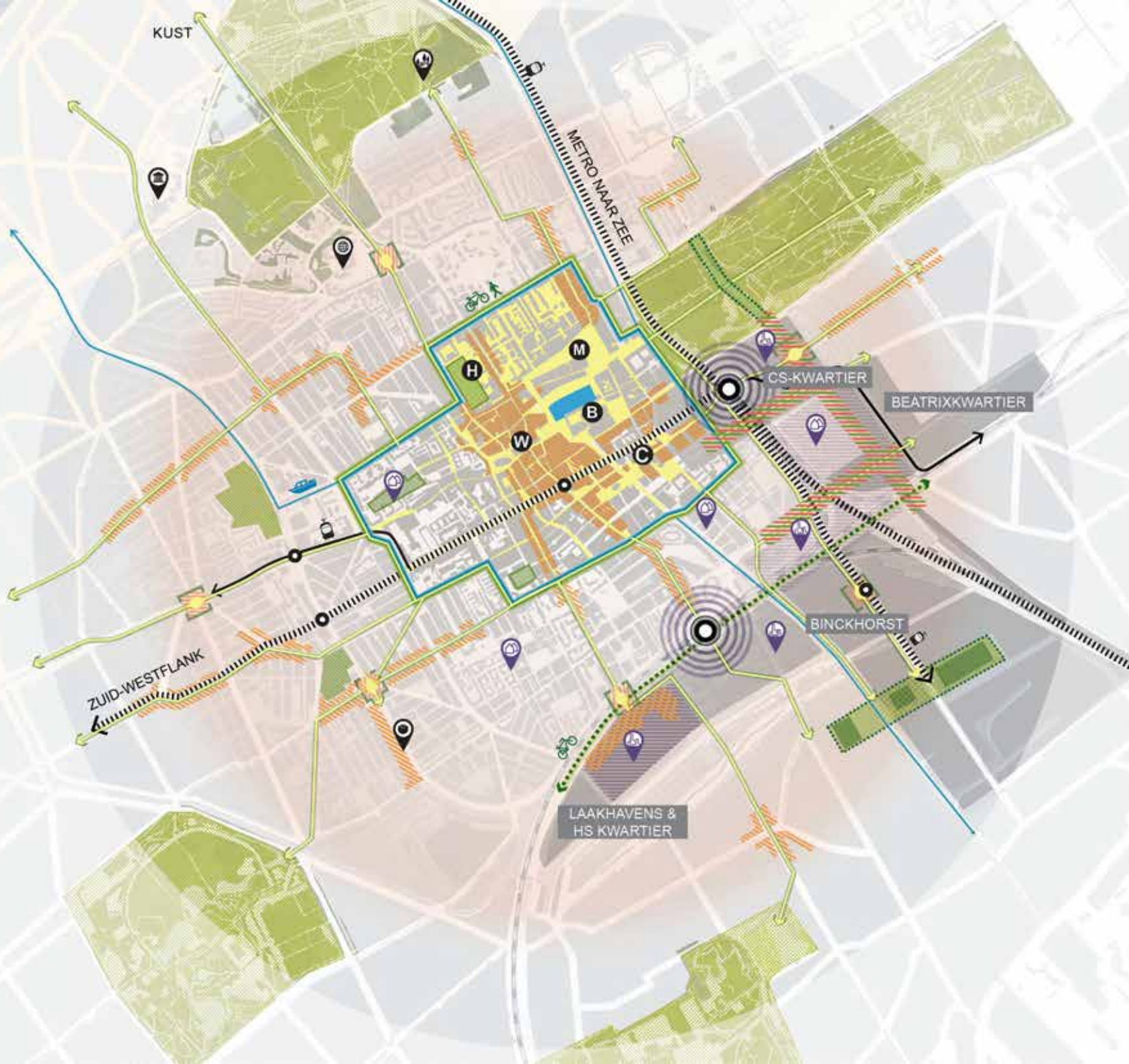

Grachten en groen

- koppelen van opgaven: waterhuishoudkundig, toeristisch en economisch
- uitbreiding en koppelingen tussen grachten, kans voor vervoer over water, grachten als drager voor stedelijke vernieuwing in aangrenzende wijken
- groene inrichting straten en pleinen en ontwikkelen daktuinen en groene gevels

HART VAN DEN HAAG

wandelstad

- versterken openbare ruimte**
- verbinding langzaamverkeer
  - verbinding gracht/water
  - schakelpunt
  - openbare ruimte Kern Bijzonder
  - stadsstraten
  - groene inpassing infrastructuur

publieksaantrekkende functies

- winkelstructuur
- winkelkern
- museumkwartier
- Binnenhof
- Cultuurcluster
- Hofkwartier
- musea
- recreatieve programma's
- Vredespaleis
- Haagse markt

transformatiegebieden

- kansen stedelijke intensivering
- vernieuwing stadswijken
- hoogstedelijke intensiveringsgebieden
- kansen voor stedelijke transformatie infrastructuur
- kansen voor stedelijke hubs

verbeteren bereikbaarheid

- bestaande trein
- bestaande Randstadrail
- kansen voor versnellen OV
- tramhalte
- route watervervoer

2. CENTRAL INNOVATION DISTRICT CENTRUMSTEDELIJK, DIVERS EN INNOVATIEF

Het Central Innovation District (CID) is een belangrijk knooppunt in de Randstad metropool. Hier ontwikkelt zich rond de stations Den Haag Centraal, Hollands Spoor en Laan van NOI (station Beatrixkwartier) een sterk functiegemengd hoogstedelijke interactiemilieu. Een milieu dat draait om de nabijheid van, en de uitwisseling tussen, bedrijfsleven, overheden en kennisinstellingen. De snelle groei van The Hague Security Delta Campus (HSD Campus) is een goed voorbeeld. Het CID draagt bij aan een sterke nationale economie en heeft een grote economische spin-off op lokaal niveau.

Kansen voor stedelijke verdichting doen zich voor in samenhang met een betere inpassing van infrastructuur. Naast hoogstedelijke milieus zijn ook de 'rauwe rafelranden' van belang voor het vestigen van start-ups. Oude panden en industrieel erfgoed in de Binckhorst en Laakhavens lenen zich hier goed voor, in combinatie met de aanwezigheid van waterstructuren. De kop van de Binckhorst ontwikkelt zich op termijn tot aantrekkelijke poort naar het centrum, met stedelijke publieke functies. De ruimtelijke opgaven in het CID zijn:

Concentratie van kennisinstellingen, hoofdkantoren en start-ups en centrumstedelijk wonen

- CID is de vestigingslocatie voor nieuwe kennisinstellingen en internationale hoofdkantoren, gekoppeld aan het onderscheidende profiel van Den Haag als internationale stad van vrede, recht en veiligheid
- ook moet ruimte worden geboden aan platforms voor kennisuitwisseling en start-ups, zoals in de HSD Campus, de New World Campus en The Hague Humanity Hub
- mogelijk maken compacte mixed-use ontwikkelingen met ruimte voor centrumstedelijk wonen voor stedelijk georiënteerde doelgroepen

Deelgebieden met een sterke identiteit

- doorontwikkelen CS-kwartier, Beatrixkwartier, Laakhavens en de Binckhorst als complementaire milieus in het CID, zie volgende pagina

Student city

- doorontwikkelen onderwijsclusters en Student City, gekoppeld aan groei aantal studenten, differentiatie in het onderwijsaanbod en vestiging universiteiten in Den Haag.
- aantrekkelijke woonmilieus voor jong talent met een stedelijke leefstijl ontstaan in Laakhavens, Binckhorst en omgeving CS

Versterken of bereikbaarheid

- schielsprong regionaal OV: ontwikkelen van een snelle OV verbinding vanuit de regio, door de Binckhorst, langs CS, naar de kust. Vooruitlopend daarop is een tramlijn vanaf station Voorburg door de Binckhorst kansrijk
- uitbreiding inpassen busplatform
- innovatieve oplossingen first en last mile

Stedelijke projecten gekoppeld aan inpassing infrastructuur

- zone Schenkviaduct: koppeling tussen Binckhorstlaan en Schenkkade om het autoverkeer goed af te wikkelen en de Weteringkade en het Rijswijkseplein te ontlasten van doorgaand autoverkeer. Koppelen aan ontwikkelruimte en langzaamverkeersverbinding over het spoor
- zone Prins Bernhardviaduct: transformatie van 'snelwegviaduct' naar 'stadsstraat', een aantrekkelijke verbinding tussen Centrum en Bezuidenhout met nieuw programma en veel ruimte voor fietser en voetganger
- zone Utrechtsebaan: uitbreiden overkluising, creëren programmatische verdichting en verbeteren langzaam verkeersverbindingen tussen CS kwartier en Haagse Hout

CENTRAL INNOVATION DISTRICT

- versterken verbindingen**
- verbinding langzaam verkeer
  - verbinding gracht/water
  - schakelpunt
  - buitenruimte Kern Bijzonder
  - groene inpassing infrastructuur

- publieksaantrekkelijke functies**
- publieksvoorzieningen, evenemententerrein

- transformatiegebieden**
- kansen voor stedelijke intensivering
  - vernieuwing stadswijken
  - hoogstedelijke intensiveringsgebieden
  - kansen voor stedelijke transformatie infrastructuur
  - stedelijke gezichten OV knooppunten
  - kansen voor stedelijke hubs
  - onderwijs
  - startup & innovatie
  - overheid
  - circulaire economie
  - ondernemen en ontmoeten

- verbeteren bereikbaarheid**
- kansen voor versnellen OV
  - tramhalte
  - treinstation
  - inpassing auto infrastructuur
  - optie voor velostrada
  - hoofd fietsroute
  - route watervervoer

BEATRIXKWARTIER / HSD CAMPUS

Wat zit er nu:

- tweede kantoorlocatie van Nederland (na de Zuidas), met internationale hoofdkantoren en instellingen
- HSD Campus in ontwikkeling

Ontwikkelkansen:

- herontwikkelen stationsgebied bij Laan van NOI en goed verbinden met het Beatrixkwartier: ontwikkelen tot één samenhangend gebied
- Station Beatrixkwartier ontwikkelen als een waardig aankomststation voor dit top business milieu van Den Haag worden
- versterken levendig stedelijk milieu door het toevoegen van woningbouw en ruimte voor kleine bedrijfjes
- de conservatorium-locatie herontwikkelen als stepping stone tussen CS Oost en Beatrixkwartier, met een nadruk op faciliteiten voor ontmoeting- en interactie

BINCKHORST

Wat zit er nu:

- mix van industriële functies, stad gebonden bedrijvigheid en startups en creatieve economie (Binck36, Cabellero fabriek)

Ontwikkelkansen:

- geleidelijk verkleuren van een industrieterrein naar een aantrekkelijk stukje stad met ruimte voor woningbouw en innovatieve economie, o.a. circulair
- de Trekvlietzone als gemengd woonwerkmilieu met de nadruk op stedelijk wonen, ook voor gezinnen
- verkennen mogelijkheid Binckhorstpark gekoppeld aan kasteel Binckhorst
- gebied Binckhorst havens: vernieuwing werkgebied met ruimte voor startups, creatieve bedrijvigheid, circulaire economie en wonen
- Kop van de Binckhorst op termijn stedelijke hub, c.q. poort naar de stad met een concentratie van stedelijke functies
- en aantrekkelijk looproutes naar HS en CS kwartier
- Starten met placemaking

HS & LAAKHAVENS

Wat zit er nu:

- onderwijscluster met Haagse Hogeschool en ROC Mondriaan, megastores en nieuwe woningbouwontwikkeling

Ontwikkelkansen:

- doorontwikkeling van de omgeving Haagse Hogeschool tot binnenstedelijk campusmilieu met ruimte voor start-ups, huisvesting voor studenten en starters
- de Waldorpstraat en Leegwaterplein inrichten tot aantrekkelijke stadsstraten met verblijfskwaliteit.
- betere langzaam-verkeersverbindingen met binnenstad en Kop van de Binckhorst
- RAC-hallen wordt een verzamelgebouw voor urban culture, wijk economie en ontmoeting

Wat zit er nu:

- concentratie rijksdiensten en kennisinstututen, zoals TNO, Koninklijke Bibliotheek en de Universiteit Leiden. In het Spuikwartier wordt momenteel het Onderwijs en Cultuur Complex (OCC) ontwikkeld

Ontwikkelkansen:

- het gebied 'openen' en beter verbinden met station, Koekamp, Bezuidenhout en Beatrixkwartier. Heldere en overzichtelijke looproutes door het gebied, begeleid door levendige plinten
- vernieuwing van de Koninklijke Bibliotheek tot nationale bibliotheek van de 21e eeuw, met een grote hal als stedelijk interieur (ontmoetingsplek)
- doorontwikkeling van de concentratie van kennisinstututen en de onderlinge uitwisseling; realisatie van studentenvoorzieningen
- tijdelijke huisvesting van de Staten Generaal in het Buitenlandse Zaken gebouw als impuls voor het gebied
- stedelijke verdichting in combinatie met de overkluizing van de Utrechtsebaan
- transformatie van het Bernhardviaduct tot stadsstraat, in combinatie met verdichting

CS-KWARTIER

4. STEDELIJKE KUST TOERISTISCHE HOTSPOT, HAVENONTWIKKELING & INTERNATIONALE ZONE

Den Haag heeft een unieke ligging aan zee. Geen andere stad in Nederland heeft zo'n troefkaart. Met de vermaarde badplaats Scheveningen, een haven direct aan zee, aantrekkelijke woonmilieus en belangrijke internationale instellingen voor vrede en recht direct achter de kuststrook. Den Haag is dé kustplaats van West-Europa. Het college zet in op een schaa sprong van het toerisme, waarin Scheveningen een cruciale rol speelt. De ruimtelijke opgaven in de stedelijke kust zijn:

Intensiveren toeristisch programma en wonen

- Scheveningen is 365 dagen per jaar aantrekkelijk voor bewoners en bezoekers. toevoegen van extra leisure programma en entertainment, ook in de plinten van bestaande bebouwing zodat op straatniveau meer levendigheid en ruimtelijke kwaliteit ontstaat
- Scheveningen ontwikkelen tot een compleet, compact en gelaagd toeristische centrum van de stad. Intensiever ruimtegebruik mogelijk maken met wonen, werken en recreëren in balans
- herpositioneren van de iconen van Scheveningen, zoals de Pier, het Kurhaus en gebied daaromheen.
- ontwikkelen van gastvrije plekken rondom Gevers Deynootweg waar ruimte is voor voetganger en fietser en de auto het beeld niet domineert in lijn met het programma De Kust Gezond
- herontwikkeling van de Noordboulevard met landmark, c.q. attractie en het aantrekken van nieuwe indoorattracties en internationale evenementen
- koppelen vastgoedverbetering wordt direct gekoppeld

aan investeringen in de kwaliteit aan de buitenruimte en verbeteren visuele relaties met de zee

- ontwikkelen fijnmazig netwerk voor voetgangers met zichtbare en herkenbare (korte) looproutes (walkability)
- Beach city: faciliteren van strandporten
- doorontwikkelen Internationale Zone, waarmee Den Haag zich presenteert als Internationale Stad van Vrede en Recht. Versterken ruimtelijke samenhang en bereikbaarheid in deze 'archipel van binnenduinparken' en toevoegen van culturele voorzieningen

Ontwikkeling scheveningse haven

- de haven is een beeldbepalende economische motor voor Den Haag
- de waterentree van Den Haag: creëren vaarverbinding tussen zee en grachten t.b.v. waterrecreatie en vervoer over water. Onderzoek ruimte voor een nieuwe aankomsthaven
- ontwikkeling van Innoport: innovatief cluster rondom de derde haven. Meer innovatieve maritieme bedrijvigheid: offshore support, onderhoud windmolenparken en kans zeewierteelt. Vergroten opleidingsmogelijkheden met een maritiem profiel
- opgaven waterveiligheid(zeekering) combineren met economische ruimtelijke kansen.
- ontwikkeling van het Norfolkterrein, waar wonen en bedrijvigheid samengaan
- een eigen profiel van Scheveningen Haven als viscluster met een duurzame concurrentiepositie, gezondheid en vis als beleving
- versterken surferscultuur
- thuisbasis voor Nationaal Topsport Centrum 'NTC Zeilen'

Bereikbaarheid kust

- verkennen Schaa sprong Randstadrail: snelle OV-verbinding tussen Kust, Internationale Zone, Centraal, Binckhorst en regio
- aanleg van stertroutes voor fietsers
- voorkomen autodrukke in Schevening door aantrekkelijke stedelijke hubs in de stad en P+R-voorzieningen buiten de stad en een dynamisch informatiesysteem
- automobilisten worden bij aankomst op Scheveningen Bad direct afgevangen door parkeergarages op strategische locaties. Hierdoor is er op Scheveningen meer ruimte voor fietsers en voetgangers
- transformatie van vrijkomende gebouwen koppelen aan een intensievere ontwikkeling rond OV-knooppunten

STEDELIJKE KUST

verbeteren bereikbaarheid

- kansen voor versnellen OV
- route watervoervoer
- hoofd fietsroute
- tramhalte
- verkenning Teldersweg

versterken openbare ruimte

- openbare ruimte - kust gezond
- boulevard

publieksaantrekkelijke functies

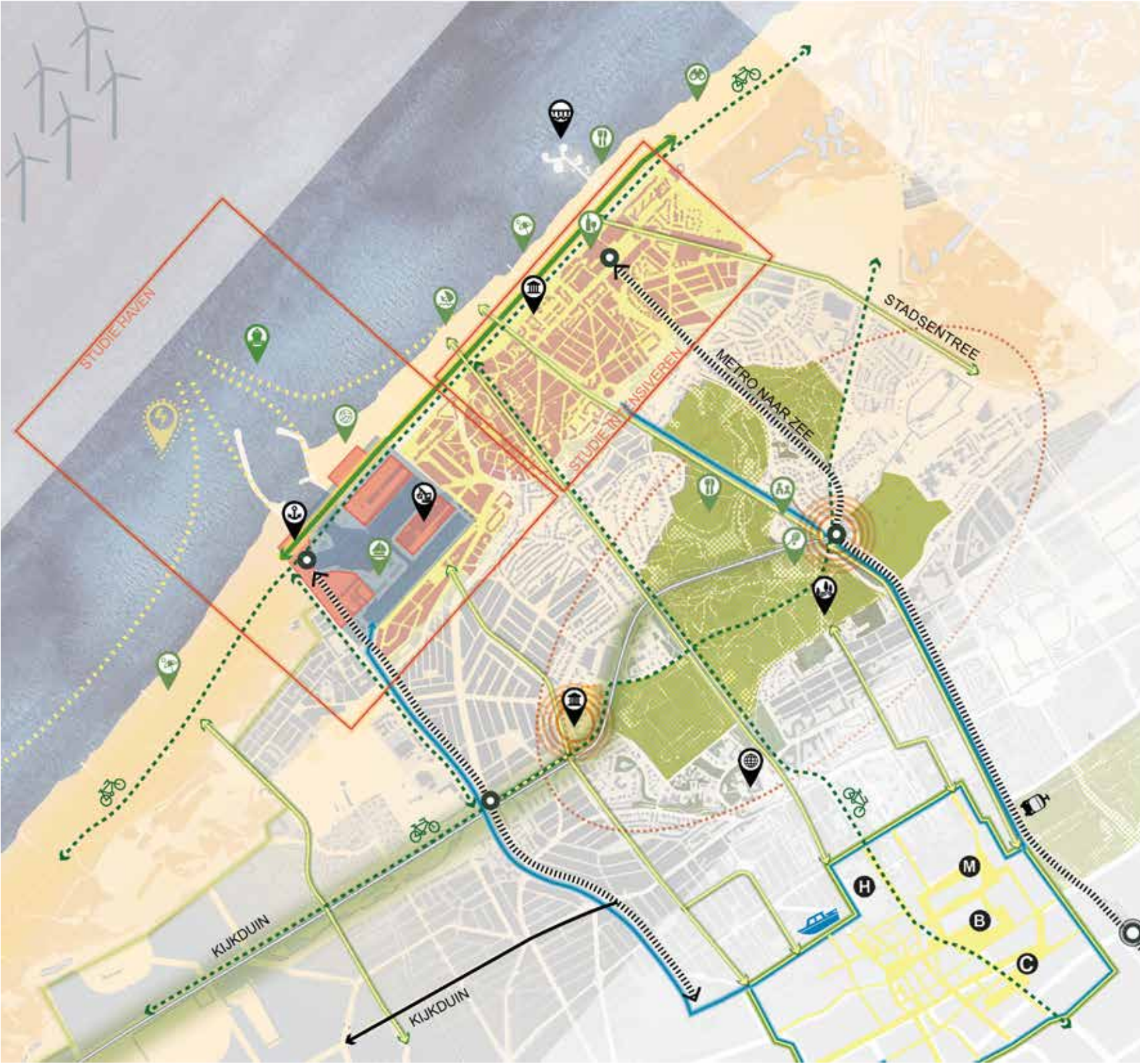
- internationale zone
- musea/monument
- Vredespaleis
- Scheveningse pier
- Innoport
- havenbedrijf
- toeristische en recreatieve programma's
- aankomst haven

transformatiegebieden

- intensivering en versterken toeristisch programma
- kansen voor stedelijke hubs
- studiegebied
- opties voor kustversterking

kansen voor energie

- potentie voor energieopslag
- potentie voor windenergie

5. ZUIDWESTFLANK GROENE FIETSSTAD

De Zuidwestflank met de stadsdelen Loosduinen en Escamp ligt een beetje perifeer ten opzicht van de stedelijke as Leiden-Den Haag. Toch liggen er kansen voor ontwikkeling, verdichting rond voorzieningen concentraties en betere landschappelijke relaties. Voorwaarde is een beter regionale ontsluiting middels OV en fiets. In de Zuidwestflank bevinden zich ook regionale voorzieningen zoals Kijkduin, de Uithof en het Haga ziekenhuis. De ruimtelijke opgaven in de Zuidwestflank zijn:

Groene Zuidwestflank

- doorgaand landschapspark van zee tot Zweth, met geïntegreerde recreatieve programma's en groen wonen
- sterke verweving tussen landschapspark en bestaande stad

Fietsstad

- versterken groen-blaauwe structuren tussen stad en landschap
- betere fietsverbindingen over de Lozerlaan, naar groen leisurelandschap met mix van functies en aantrekkelijke slowlanes versterken en mogelijk maken gebruik waterstructuur
- onderzoeken extra wateruitlaat naar zee

Ov en verdichtingslocaties

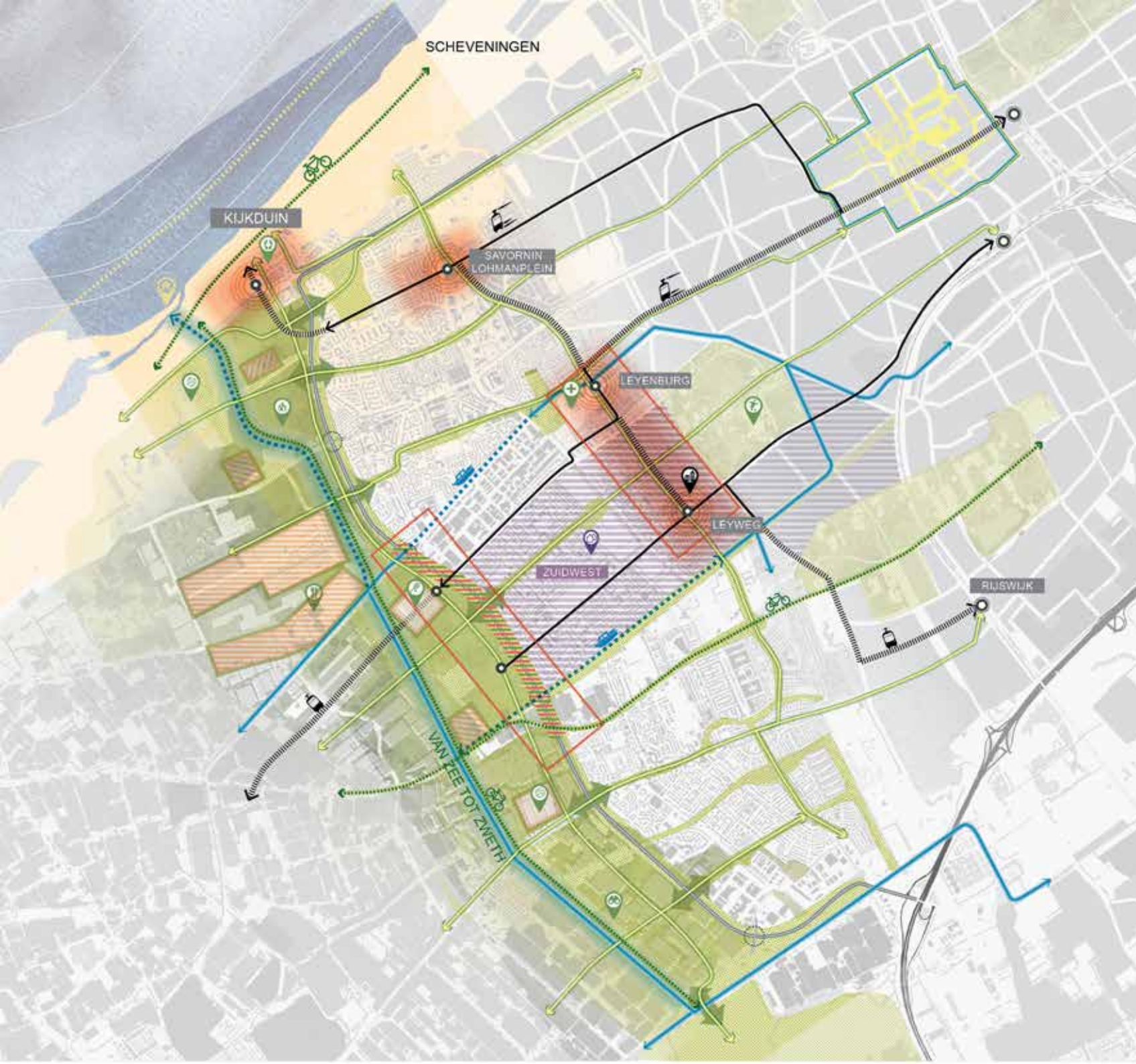
- betere ontsluiting regionale arbeidsmarkt, middels OV en fiets verbindingen
- verkennen versnellen Randstadrail en mogelijk doortrekken naar Westland
- verkennen mogelijk vertragen lijn 23 tussen Kijkduin en station Rijswijk
- wijkcentra als cultureel hart van de wijk, combinatie van verdichting bij concentratie van voorzieningen en betere OV verknoping, zoals het Loosduinse Hoofdplein

Herstructurering Den Haag - Zuidwest

- differentiatie woningvoorraad: groenstedelijk en compact
- omschakeling naar duurzame energie
- betaalbare werkruimtes voor kleinschalig ondernemerschap

ZUIDWESTFLANK fietsstad

- verbeteren bereikbaarheid**
- bestaande Randstadrail
  - treinstation
  - kansen voor versnellen OV
  - tramhalte
  - verbinding langzaam verkeer
  - hoofd fietsroute
  - verbeteren relatie landschap/stad
  - bestaande waterverbinding
  - optie voor nieuwe waterverbinding

- publieksaantrekkelijke functies**
- stadshart Leyweg
  - wellness voorziening
  - Haga ziekenhuis
  - sportcampus Zuiderpark
  - sportpark De Uithof
  - recreatieve voorzieningen

- transformatiegebieden**
- kansen voor stedelijke verdichting
  - vernieuwing stadswijken
  - stedelijke vergroening
  - kansen voor landschapspark
  - kansen voor wonen in het groen
  - studie transformatie infrastructuur en verstedelijking
  - kansen voor stedelijke transformatie infrastructuur

6. OMGEVING PRINS CLAUSPLEIN

POTENTIEEL REGIONAAL KNOOPPUNT

De omgeving Prins Clausplein ligt strategisch centraal in een regionaal stedelijk veld aan de binnenring van de Randstad en heeft landschappelijke kwaliteiten, maar is nu gefragmenteerd door snelwegen. In delen van deze zone wordt geïnvesteerd in de groenstructuur, zoals in het Molenvlietpark. Op termijn kan het zich op termijn ontwikkelen als een nieuw regionaal knooppunt met een gemixt programma en tegelijkertijd als een schakelstuk tussen de buitenwijken Leidschenveen en Ypenburg en stedelijke centra van Den Haag en Voorburg. Ook is het gebied dat mogelijk plek kan bieden aan nieuwe, nu nog onbekende programma's. De ruimtelijke opgaven in de omgeving Prins Clausplein zijn:

Versterken landschapskwaliteit Vliet

- versterken landschapskwaliteit langs de Vliet door realisatie en goede ontsluiting van het Molenvlietpark ter versterking van de landgoederenzone

Goed bereikbaar voor ov, auto en langzaam verkeer

- verbeteren aantrekkelijke fietsroutes naar de omliggende gebieden en centra
- auto-ontsluiting mogelijk maken van de vier kwadranten om het Prins Clausplein
- verkennen nieuw Randstrailstation onder het Prins Clausplein met ruimte voor P+R

Kansgebied nieuwe programma's

- schakelpunt tussen buitenwijken en binnenstad
- stadsuitbreiding langs schonere en stille snelweg
- verkennen kansrijke leisureprogramma's
- op termijn woningbouw mogelijk maken in combinatie met stedelijke voorzieningen - beginnen met tijdelijke programma's en placemaking
- grootschalig leisure & sport
- gemengde urban hub

Afb: Fotograaf Ole Faass

OMGEVING PRINS CLAUSPLEIN

- versterken landschap**
  - landgoederen langs de Vliet
  - groen recreatief programma

- verbeteren bereikbaarheid**
  - studie naar nieuwe OV verbinding
  - OV-station
  - optie voor stedelijke hubs
  - Rotterdamsebaan (tunnel)
  - nieuwe ontsluitingsstructuur
  - hoofd fietsroute (e-line)
  - verbinding langzaam verkeer
  - route watervervoer

- publieksaantrekkelijke functies**
  - recreatieve functies
  - reservering publiekstrekker

- transformatiegebieden**
  - transformatiegebied
  - hoogstedelijke intensiveringsgebieden

Op bijgaande kaarten is per tijdperiode indicatief aangegeven, welke ontwikkeling verwacht wordt. Dit is een globale inschatting op basis van de kennis van nu. Veel mogelijke ontwikkelingen vragen nader onderzoek naar kansrijkheid en timing. Ook kunnen nieuwe projecten ontstaan.

2016 - tot 2025

Hart van Den Haag

- gebiedsontwikkeling Spuikwartier
- gebiedsontwikkeling Museumkwartier
- intensivering Rivierengebied-zuid
- verbeteren buitenruimte stadsstraten en grachten

CID

- aanleg RotterdamseBaan
- gebiedsontwikkeling CS kwartier oost in combinatie met gedeeltelijke overkluizing UtrechtseBaan
- gebiedsontwikkeling en inpassing Prins Bernhardviaduct
- gebiedsontwikkeling Laakhavens
- ontwikkelen fietsroute Velostrada
- gebiedsontwikkeling en inpassing Schenkviaduct
- gebiedsontwikkeling Binckhorst: Trekvlietzone en Binckhorsthavens

Stedelijke Kust

- ontwikkelen snelle OV-verbinding kust-regio
- ontwikkelingen Scheveningse haven: Innopoort en afronden Norfolkterrein
- verbeteren buitenruimte: De Kust Bijzonder en Noordboulevard
- ontwikkelen energie in zee
- verbeteren gebruiksmogelijkheden parken Internationale Zone
- verbeteren bereikbaarheid Norfolkterrein

Zuidwestflank

- aanpak Lozerlaan onder andere kruispunt Erasmusweg
- intensiveren rondom wijkcentra / HOV-locaties
- versterken groene randen en structuur landschap
- gebiedsontwikkeling Vroondaal
- herstructurering delen Den Haag Zuidwest
- ontwikkelen fietsroutes: Van zee tot Zweth en Hengelolaan

Omgeving Prins Clausplein

- versterken structuur landschap
- ontsluiten kwadranten rondom Prins Clausplein voor langzaam verkeer en snelverkeer
- ontwikkelen aantrekkelijke fietsroutes onder of over de A4
- tijdelijke invulling beschikbare kavels (camping, energie, evenementen etc)

“

DE RUIMTE OP DE BINCKHORST LEENT ZICH
BIJZONDER GOED VOOR EEN 'LABORATORIUM'
WAAR GEËXPERIMENTEERD KAN WORDEN
MET NIEUWE VORMEN VAN WONEN EN
WERKEN. “

- VICTOR DE VRIES

2026- tot 2040

Hart van Den Haag

- herstructurering delen eerste fase van de stadsvernieuwing
- verbeteren buitenruimte stadsstraten en grachten
- ontwikkelen snelle fietsroutes naar binnenstad

CID

- ontwikkelen snelle OV-verbinding kust-regio door of langs Binckhorst
- gebiedsontwikkeling Kop van de Binckhorst en oplossen milieuzonering afvalverwerking
- gebiedsontwikkeling rond nieuw station Beatrixkwartier
- gebiedsontwikkeling rond Schenkverbinding
- herstructurering deel Bezuidenhout-West

Stedelijke Kust

- ontwikkelen snelle OV-verbinding kust-regio
- waterverbinding voor recreatie en transport
- ontwikkeling aankomsthaven
- energie in zee
- intensivering rond Scheveningen Bad
- gebiedsontwikkeling en stedelijke hub rond Hubertusknoop en bij World Forum

Zuidwestflank

- OV verbinding versnellen Randstadrail en doortrekken naar Westland
- ontwikkelen fietsroutes en versterken groene verbindingen naar het Centrum
- waterverbindingen
- herstructurering Den Haag Zuidwest
- versterken landschap en groenstructuur en verbeteren inpassing Lozerlaan
- versnellen en/of vertrammen HOV verbinding

Omgeving Prins Clausplein

- ontwikkelen OV knoop & P&R
- ontvlechten A4 en verbeterde ontsluiting voor auto's
- ontwikkelen Slow lane of E-lane langs Vliet

“
'DEN HAAG IS EEN STAD MET VELE GEZICHT-
TEN. NU NOG BETER DAAROP INSPELEN!'

ALS STICHTING HELPEN WIJ DE GEMEENTE BIJ
HET BETER ONTSLUITEN VAN DE WIJKINFOR-
MATIE OP DE WEBSITE, WAARDOOR HET VOOR
INWONERS EN NIEUWKOMERS MAKKELIJKER
WORDT OM MEE TE WETEN TE KOMEN OVER DE
VERSCHILLENDE STADSDELEN. “

- JOB POSNER

08 ACTIE AGENDA

In deze Agenda Ruimte voor de Stad zijn de opgaven voor de ruimtelijke ontwikkeling van de stad beschreven en zijn noodzakelijke keuzen gemaakt om Den Haag klaar te maken voor de toekomst. Die keuzen moeten leiden tot concrete acties. In dit laatste hoofdstuk worden die voorgenomen acties voor de korte termijn beschreven. Deze acties zitten zowel op het niveau van concrete gebiedsontwikkeling, procesvernieuwing, als beleidsvernieuwing.

Aan de slag met gebiedsontwikkeling

De Agenda Ruimte voor de Stad geeft aanknopingspunten om aan de slag te gaan met gebiedsontwikkeling. Het gaat om verschillende soorten activiteiten gekoppeld aan de fase waarin een ontwikkeling zich bevindt:

- Doorgaan met uitvoeren
- Nieuwe locaties in ontwikkeling brengen
- Verkenningen voor toekomstige ontwikkelingen

Het belang van veel lopende projecten wordt met deze agenda benadrukt. Denk aan de ontwikkeling van het Spuikwartier of het Norfolkerrein. Goede uitvoering met ook oog voor de tijdelijke situatie vraagt een enorme inzet.

Daarnaast zullen op basis van deze agenda nieuwe locaties in ontwikkeling worden gebracht. Het betreft zowel het in ontwikkeling brengen van de zachte planvoorraad als nieuwe locaties op basis van deze agenda. Het tot ontwikkeling brengen van deze locaties zal meer dan voorheen in co-productie gebeuren met de stad.

Daarnaast zijn er een aantal grotere strategische ontwikkelingen geagendeerd in deze agenda. Voor een aantal ontwikke-

lingen zal gestart worden met verkenningen om zicht te krijgen op mogelijke programma's, en alliantievorming. Dergelijke verkenningen zullen onder andere voor delen van het Central Innovation District, de Binckhorst en Scheveningen, mede in het licht van de gewenste schaa sprong in het OV gemaakt moeten worden.

Samen stadmaken

Met de ontwikkeling van de Agenda Ruimte voor de Stad geeft het college een impuls aan het samen stadmaken, langs vier sporen:

- ruimte bieden aan initiatieven
- co-creatie van ruimtelijke plannen
- stadsdebat over de toekomst van de stad
- samenwerking met stakeholders

Langs deze sporen wil het college na de vaststelling van de agenda ook verder. Tijdens de meer dan 60 bijeenkomsten met inwoners, ondernemers en stadsmakers over de Agenda Ruimte voor de Stad tot nu toe, zijn bestaande contacten verstevigd en nieuwe contacten ontstaan. Deze contacten bieden een mooie basis om vervolgstappen concreet vorm te geven. Daarbij gaat het dus zowel om kleine initiatieven als grote investeringsprojecten.

Faciliteren bottom-up initiatieven

De ervaringen van de Initiatievenmakelaar voor Agenda Ruimte voor de Stad hebben geleid tot een aantal voornemens gericht op het beter begeleiden van initiatiefnemers:

- Het ontwikkelen van een checklist waardoor een initiatiefnemer zelf zijn/haar initiatief kan toetsen op haalbaarheid.
- Het opzetten van een 'Initiatievendesk' waarmee je

aan de voorkant een integrale aanpak hebt en voorkomt dat een initiatief tussen verschillende diensten schuift. En waarbij een directe koppeling wordt gelegd met het Haags Initiatieven Team, de kantorenloodsen en de broedplaatsmakelaar.

- De 'Initiatievendesk' een klein budget laten beheren zodat sneller kan worden gestart met initiatieven en niet meer hoeft worden geschoven met verschillende bestaande budgetten.
- Het ontwikkelen van een Routekaart die antwoord geeft op de vraag 'Wat komt er allemaal kijken bij 'stadmaken'?'. Deze routekaart kan mensen inspireren aan de slag te gaan met hun nog prille idee en helpt gevorderde initiatieven meer zelfstandig op weg.
- Het opzetten en geven van een workshop 'Eerste hulp bij stadmaken' zal ervoor zorgen dat tot nu toe nog niet bereikte inwoners en stakeholders initiatieven gaan ontwikkelen.

Allianties met stakeholders

Na de vaststelling van de agenda wil het college met stakeholders aan de slag om thema's uit de agenda concreet uit te werken. Dit kan gaan om het aanhalen van bestaande samenwerkingsverbanden maar ook om het aangaan van nieuwe samenwerkingsverbanden met stakeholders uit de stad en daarbuiten. Per situatie zal bezien worden welke samenwerkingsvorm passend is. De maatschappelijke opgave en/of een inspirerend idee is steeds het uitgangspunt. De Agenda Ruimte voor de Stad is dan ook een uitnodiging aan stakeholders om met voorstellen voor sterke allianties te komen.

“ EEN GROTE, GROENE 'HILL' ZOU HET VERKEERSKNOOPPUNT TUSSEN LEIDSCHEN-DAM-YPENBURG PRINS CLAUSPLEIN MOETEN OVERDEKKEN EN VERBERGEN. ”

- FLORIAN NUGTEREN
ARN VAN DER PLUIJM

Jaarlijks stadsatelier

Het college wil jaarlijks een stadsatelier organiseren, waar stad makers elkaar blijven ontmoeten en de voortgang en/of vernieuwing van de Agenda Ruimte voor de Stad kan worden besproken. Tijdens een jaarlijks terugkerend evenement kunnen succesvolle ervaringen en nieuwe inzichten worden gedeeld. Dit is ook het moment waarop mogelijke nieuwe opgaven op de agenda kunnen worden gezet.

Stadslabs

Stadslabs zijn workshops die ruimte bieden aan experiment en stedelijke innovatie. Thema's die zich hiervoor lenen zijn de vergroeningsopgave van het Prins Bernhardviaduct, het auto-vrij maken van woonstraten, en het mogelijk maken van evenementen en tijdelijke programmering gericht op placemaking en eigenaarschap.

Regionale samenwerking

De ruimtelijk-economische opgaven vragen om een intensivering van de regionale samenwerking. Deels wordt hier in MRDH-verband invulling aan gegeven. Sommige opgaven vragen echter om nieuwe coalities. Het college zet in op vernieuwing van de regionale samenwerking door de inhoudelijk opgave meer centraal te stellen en daarbij de passende stakeholders te zoeken, overheden en private partijen. Dit betekent dat sectorale beleidskokers soms doorbroken moeten worden.

Beleidsvernieuwing

De opgaven in de Agenda Ruimte voor de Stad geven aanleiding tot beleidsvernieuwing op verschillende beleidsterreinen. Veelal sluit dat al aan bij lopende beleidstrajecten, maar voor sommige opgaven is extra aandacht of actie nodig.

Samenhang bouwen, verduurzamen en vergroenen

Het college wil dat verdichting, verduurzaming en vergroening bij de verdere ontwikkeling hand in hand gaan. Dit is een logische keuze mede in het licht van klimaatadaptatie en energietransitie. Groene en duurzame ontwikkeling zullen meer dan voorheen een belangrijke rol spelen bij locatie- en gebiedsontwikkeling. Het college stimuleert het realiseren van voorbeeldstellende projecten in dit perspectief, klein en groot.

Verschuiving beleidsaandacht mobiliteit

De keuze om de groei van de stad grotendeels binnenstedelijk op te vangen in combinatie met de ambitie om de stad als interactiemilieu aantrekkelijker te maken, betekent een herijking van het mobiliteitsbeleid. Het college kiest bij het herinrichten van de buitenruimte in grote delen van de stad voor prioriteit voor de voetganger en fietser. Het gaat daarbij om de Centrale Zone van Scheveningen tot aan de Binckhorst en om de gebieden rond OV-knooppunten en voorzieningen concentraties. Op stedelijk en regionaal niveau zet het college in op een schielsprong in het OV.

Balans in woningbouwopgave

Het college wil ruimte creëren voor het versterken van stedelijke en centrumstedelijke woonmilieus in de stad. Slechts in beperkte mate zullen ook woningen in groen-stedelijke milieus gecreëerd worden. Hiermee is het mogelijk om specifieke doelgroepen te binden aan de stad. Denk aan studenten, starters, expats, stedelijke gezinnen en de ondernemende middenklasse. Extra onderzoek en creativiteit is nodig om voor gezinnen aantrekkelijke stedelijke woonmilieus met gestapelde woningen te ontwikkelen. Tegelijkertijd blijft de aanwezigheid en spreiding van voldoende betaalbare woningen in de stad een belangrijke opgave. Bij de voorziene woningbouwopgave streeft het college naar een zorgvuldige balans tussen ruimte voor de eerder genoemde doelgroepen enerzijds, en voldoende betaalbare woningen anderzijds. De op te stellen Woonvisie zal daar uitwerking aan geven.

Rol gemeente in strategische gebieden

Het college kiest in deze agenda voor een focus op een beperkt aantal intensiveringsgebieden. In deze gebieden neemt de gemeente een regierol op zich om samen met alle stakeholders en initiatiefnemers tot een succesvolle ontwikkeling te komen. Het doel is om daarmee zowel de belangrijkste kwalitatieve opgaven aan te pakken, als om te zorgen voor voldoende woningen en werkruimten om de verwachte groei van de bevolking op te kunnen vangen.

Ruimte voor experiment

Met de Agenda Ruimte voor de Stad wordt een lans gebroken voor experimenteeruimte, om innovatieve gebiedsontwikke-

ling en nieuw eigenaarschap in de buitenruimte mogelijk te maken. Denk daarbij aan duurzaamheidsinitiatieven, tijdelijke programmering, eigenaarschap in de buitenruimte en maatschappelijk ondernemerschap. In stadslabs worden de mogelijkheden daartoe verkend. De nieuwe Omgevingswet zal gebruikt worden om gewenste experimenten ruimtelijk mogelijk maken. Vooruitlopend daarop zal ook in nieuwe bestemmingsplannen ruimte voor flexibiliteit gezocht worden, zoals het mogelijk maken van bedrijvigheid in woonwijken.

“

INNOVATIEF MEER RUIMTE BIEDEN

VOOR ONDERNEMERSCHAP IS EEN
VAN DE RANDVOORWAARDEN VOOR
GEZONDE GROEI VAN DE
STEDELIJKE ECONOMIE “

- PAUL GANZEBOOM

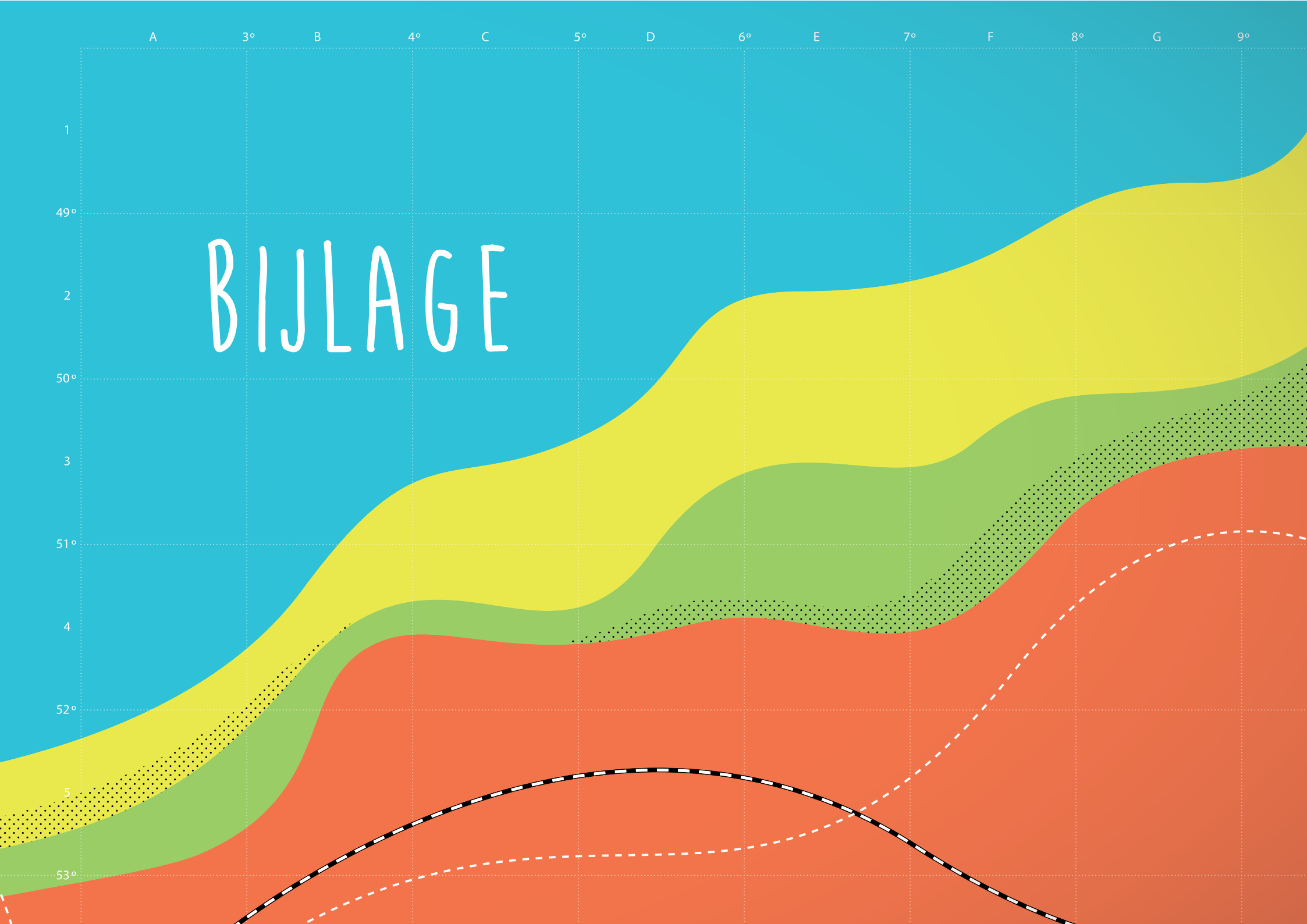
“ WE HEBBEN HIER VEEL PLATTE DAKEN. DIE
LENEN ZICH GOED VOOR ZONNEPANELEN OF
EEN GROEN DAK MET BEGROEIING, WAAR-
DOOR DE WIJK DUURZAMER WORDT. “

- CHARLES CROWN

BIJLAGE

BIJEENKOMSTEN RUIMTE VOOR DE STAD

Doelen:

- Toetsen
- Co-creëren
- Informeren
- Initiatieven ophalen

Gekoppeld aan de verschillende vormen van samen stadmaken zijn veel verschillende bijeenkomsten georganiseerd. In het overzicht van bijeenkomsten tot nu toe is te zien om welke vorm van samen stadmaken het ging, hoe groot de bijeenkomst was, welke deelnemersgroep het betrof en wat de doelen waren.

Deelnemers:

Inwoners breed
 Inwoners specifiek (bijv per stadsdeel)
 Stakeholders breed
 Stakeholders specifiek (bijv ondernemers en regionale partners)
 Inwoners en stakeholders breed

Aantal deelnemers 5-20
Aantal deelnemers 20-50
Aantal deelnemers 50-100
Aantal deelnemers 100-300

Door derden georganiseerde bijeenkomst waar Ruimte voor de Stad zich bij heeft aangesloten.

Datum	Bijeenkomsten	Deelnemers	Doel
2015			
4 september	Werkconferentie Ruimte voor de Stad/programmaboekje	Inwoners en stakeholders breed	 Informeren en co-creëren
27 november	Stadsdeelverkenning RvdS en Inhoudelijke oogst RvdS	Inwoners en stakeholders breed	 Informeren en co-creëren
2 december	Workshop 'Jonge Ogen' #	Stakeholders specifiek	 Informeren en initiatieven ophalen
februari 2016			
11-02	Aftrapbijeenkomst Ontwerpteams	Stakeholders specifiek	 Informeren en co-creëren
18-02	Stadsdeelverkenning Segbroek	Inwoners specifiek	 Co-creëren
18-02	Stadsdeelverkenning Scheveningen	Inwoners specifiek	 Co-creëren
23-02	Stadsdeelverkenning Loosduinen	Inwoners specifiek	 Co-creëren
25-02	Stadsdeelverkenning Escamp	Inwoners specifiek	 Co-creëren
29-02	Stadsdeelverkenning Segbroek	Inwoners specifiek	 Co-creëren
maart			
02-03	Stadsdeelverkenning Centrum	Inwoners specifiek	 Co-creëren
03-03	Workshop Intercultureel Platform Segbroek #	Inwoners specifiek	 Informeren en initiatieven ophalen
03-03	Stadsdeelverkenning Escamp	Inwoners specifiek	 Co-creëren
06-03	Stadsdeelverkenning Loosduinen	Inwoners specifiek	 Co-creëren
07-03	Stadsdeelverkenning Laak	Inwoners specifiek	 Co-creëren
08-03	Stadsdeelverkenning Segbroek	Inwoners specifiek	 Co-creëren
08-03	Stadsdeelverkenning Scheveningen	Inwoners specifiek	 Co-creëren
09-03	Stadsdeelverkenning Centrum	Inwoners specifiek	 Co-creëren
12-03	Ontwerpmarkt MegaStores	Inwoners en stakeholders breed	 Informeren en initiatieven ophalen
15-03	Bewonersbijeenkomst Resto van Harte Mariahoeve #	Inwoners specifiek	 Informeren en initiatieven ophalen
16-03	Stadsdeelverkenning Centrum	Inwoners specifiek	
21-03	Stadsdeelverkenning Segbroek	Inwoners specifiek	 Co-creëren
22-03	Bewonersbijeenkomst Haagse vaders (Laak) #	Inwoners specifiek	 Informeren en initiatieven ophalen
23-03	Stadsdeelverkenning Centrum	Inwoners specifiek	 Co-creëren
23-03	Stadsdeelverkenning Haagse Hout	Inwoners specifiek	 Co-creëren
23-03	Jongerenbijeenkomst Escamp	Inwoners specifiek	 Informeren en initiatieven ophalen
24-03	Stadsdeelverkenning Scheveningen	Inwoners specifiek	 Co-creëren
24-03	Bijeenkomst Marokkaanse ouderen in Vrederust	Inwoners specifiek	 Informeren en initiatieven ophalen

maart

29-03	Bewonersbijeenkomst Haagse vaders #	Inwoners specifiek	Informeren en initiatieven ophalen
29-03	Stadsdebat: Fiets in de stad	Inwoners en stakeholders breed	Informeren en co-creëren
30-03	Stadsdeelverkenning Centrum	Inwoners specifiek	Co-creëren
30-03	Regionale bestuurlijke bijeenkomsten	Stakeholders specifiek	Informeren en co-creëren

april

08-04	Stadsatelier	Inwoners en stakeholders breed	Informeren en initiatieven ophalen
19-04	Stadsdebat: Gedeelde Stad	Inwoners en stakeholders breed	Informeren en co-creëren
25-04	Regionale bestuurlijke bijeenkomsten	Stakeholders specifiek	Informeren en co-creëren
26-04	Opening Werkatelier RvdS	Inwoners en stakeholders breed	Informeren en initiatieven ophalen
april/mei/juni	Inloopsprekuren op dinsdagmiddag en vrijdagochtend	Inwoners en stakeholders breed	Informeren en initiatieven ophalen

mei

11-05	Vrienden van Den Haag	Inwoners specifiek	Toetsen
11-05	Workshop Initiatievenmakelaar	Inwoners breed	Informeren en initiatieven ophalen
19-05	Presentatie van de resultaten Stadsdeelverkenning Centrum	Stakeholders specifiek	Informeren en co-creëren
26-05	Bijeenkomst Ontwerpteams en Posad	Stakeholders specifiek	Toetsen
28-05	Werkatelier Citymakers	Stakeholders specifiek	Informeren
31-05	Bijeenkomst Commissie Loosduinen	Inwoners specifiek	Informeren

juni

01-06	MKB Groei Event #	Stakeholders specifiek	Informeren en initiatieven ophalen
08-06	Aanwezig op MRDH stand en geven van workshop op Provada (vastgoedbeurs) #	Stakeholders specifiek	Informeren en toetsen
11-06	Interactieve workshop BLOCK JAM XL #	Inwoners specifiek	Informeren en initiatieven ophalen
14-06	Ambtenaren met Escamp	Stakeholders specifiek	Informeren en toetsen
15-06	Spreekuur bij De 'BuzzBus' in Segbroek	Inwoners specifiek	Informeren en initiatieven ophalen
20-06	Ontbijtsessie met ondernemers Centrum #	Stakeholders specifiek	Informeren en co-creëren
21-06	Stakeholdersessie	Stakeholders breed	Toetsen en co-creëren
21-06	Stakeholdersessie	Stakeholders breed	Toetsen en co-creëren
22-06	Stakeholdersessie	Stakeholders breed	Toetsen en co-creëren
22-06	Verdieping RABO Escamp	Stakeholders specifiek	Toetsen en co-creëren
23-06	Spreekuur bij De 'BuzzBus' in Segbroek	Inwoners specifiek	Informeren en initiatieven ophalen
28-06	Bijeenkomst Commissie Loosduinen	Inwoners specifiek	Informeren
28-06	Ondernemers Escamp	Stakeholders specifiek	Toetsen en co-creëren

juli

05-07	Stadsdebat: Flexibele Stad	Inwoners en stakeholders breed	Informeren en co-creëren
-------	----------------------------	--------------------------------	--------------------------

augustus

augustus	Bijeenkomst Raadsleden	Stakeholders specifiek	Toetsen
augustus	Bijeenkomst Raadsleden	Stakeholders specifiek	Toetsen
augustus	Bijeenkomst Raadsleden	Stakeholders specifiek	Toetsen

september

september	Bijeenkomst Ontwikkelaars	Stakeholders specifiek	Toetsen en co-creëren
september	Stadsbijeenkomst	Stakeholders en inwoners breed	Informeren en toetsen
september	Stadsdebat: Gezonde Stad	Inwoners en stakeholders breed	Informeren en co-creëren

Vervolg

Hoe het college verder wil met het investeren in een cultuur van samen stadmaken wordt toegelicht in hoofdstuk 8 'Actie-agenda'.

Colofon

Deze conceptversie Agenda Ruimte van de Stad is opgesteld in opdracht van het college van burgemeester en wethouders van Den Haag

Contact

- Gemeente Den Haag, Dienst Stedelijke Ontwikkeling
- info@ruimtevoordestad.nl
- www.ruimtevoordestad.nl

Kernteam Agenda Ruimte voor de Stad

- Marcel Wijermans, projectleider
- Frank Weijzen, stedenbouwkundige, coördinatie kaartmateriaal
- Frank van den Beuken, planoloog, tekstredactie
- Rachella Sahtoe, inhoudelijke ondersteuning, communicatie en grafisch ontwerp
- Monique van der Meijden, communicatie

Ontwerpteams stadsdeelverkenningen

- Centrum - De natuurlijke stad Den Haag: Walter Dresscher/Ewoud Blom/Richard Koek
- Escamp - Urbanisten57: Hans van Daal/Ger Warries/John van Leeuwen/Berit Piepgras
- Haagse Hout - Sync+Sec+fUSE: Armand Paardekooper-Overman/Ben van der Ven/Jay Navarro Oviedo/Patty Broese van Groenou
- Laak - Starling Structures/Op Trek: Frank Immerzeel/Fred Lansbergen/Sabrina Lindemann
- Leidschenveen/Ypenburg - Haagse Makers: Arn van der Pluijm/Mechteld Ruijters/Florian Nugteren/Ralph Boeije/Erik Soonieus
- Loosduinen - Bureau Plint: Renske Maria van Dam/Wessel Tiessens/Renee Rooijmans/Marjolein Rijskamp
- Scheveningen - Lefgozâh: Niels de Vries Humel/Jorick Beijer
- Segbroek - The Hague Next: Remko Veenstra/Renée Santema/Martin Goudriaan/Robin Jongejan/Livia de Metz/Wim vd Valk

Oogst stadsdeelverkenningen en ondersteuning kaarten hoofdstuk 7

- Bureau Posad - Spatial Strategies

Huisstijl Agenda Ruimte voor de Stad

- Studio Piraat

Schema 'Samen stadmaken' pag. 15

- Studio Tint

Tekening vogelperspectief Randstad vanaf de kust, pag. 40

- BVR – Adviseurs Ruimtelijke Ontwikkeling

Foto's

- Foto's personen op pagina 7,11,19 en 43: Valerie Kuypers Fotografie
- Overige foto's zijn eigendom gemeente Den Haag of rechtenvrij. Mocht er toch een beeld zijn opgenomen waar rechten op bestaan, gelieve contact op te nemen met de gemeente Den Haag, Dienst Stedelijke Ontwikkeling

Achtergronddocumenten

- Ten behoeve van de ontwikkeling van de Agenda Ruimte voor de Stad zijn eerder de volgende documenten verschenen:
  - o "Agenda Ruimte voor de Stad - Achtergronddocument" van Platform 31, december 2015
  - o "Waar is ruimte voor de stad? - Discussienotitie (RIS290700)" van de gemeente Den Haag, januari 2016
  - o "Waar is ruimte voor de stad? - Ontwerpende onderzoek Stadsdeelverkenningen Den Haag 2040" van Posad Spacial Strategies, juni 2016Deze documenten zijn te vinden op www.ruimtevoordestad.nl
- Asha Bechan, blogger bij DenHaagDirect, heeft in het kader van Agenda Ruimte voor de Stad in elk stadsdeel inwoners, ontwerpers of ondernemers geïnterviewd over de ideeën die zij hebben om de wijk leefbaarder en duurzamer te maken. Deze interviews zijn te vinden op www.denhaagdirect.nl en www.ruimtevoordestad.nl. De quotes op pagina 9,29,33,43,61,65 en 69 zijn afkomstig uit deze interviews.

WE WILLEN ALLE INWONERS, ONDERNEMERS EN ANDERE STADMAKERS BEDANKEN
DIE MET ONS HEBBEN MEEGEDACHT EN IDEEËN HEBBEN AANGEDRAGEN!

